

TOSHKENT TEMIR YO‘L MUHANDISLARI INSTITUTI

**Temir yo‘l transportida axborot
tizimlari kafedrası**

**PHP Dasturlash Tili Yordamida Institut Talabalari Haqidagi Ma’lumotlar
Bazasini Yaratish**
mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Muallif

Uralov N.B.

Toshkent – 2018 y.

TOSHKENT TEMIR YO‘L MUHANDISLARI INSTITUTI

Himoya qilishga
ruhsat berilsin

Kafedra mudiri

«19» 06 2018 y.

“Temir yo‘l transportida axborot tizimlari” kafedrası
“Php dasturlash tili yordamida institut talabalari haqidagi ma’lumotlar
bazasini yaratish”
mavzudagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Muallif

N.B. Uralov

Asosiy maslahatchi

Z.X. To‘laganova

Maslahatchilar:

Kafedra mudiri

M.M.Rasulmuhammedov

t.f.n., dotsent

R.S. Razikov

Taqrizchi

SH.SH. Mirxamidov

Toshkent – 2018

Toshkent Temir Yo'l Muhandislari Instituti

oliy o'quv yurti

Iqtisodiyot fakulteti Temir yo'l transportida axborot tizimlari kafedrasıInformatika va axborot texnologiyalari (temir yo'l transportida) talim yo'nalishi AT-22 guruhiTasdiqlayman MRKafedra mudiri Pavlovskiy2018 yil 15.01

sana

BITIRUV MALAKAVIY ISHI BO'YICHA TOPSHIRIQTalaba Uralov Nodir Bohadir o'g'li

(familiyasi, ismi, sharifi)

1.Bitiruv ishining mavzusi: "O'zbekiston temir yo'llari" AJ ga fuqarolardan kelib tushayotgan murojaatlarni hisobga oluvchi axborot tizimining dasturiy taminotini yaratish".

«1» dekabr 2017 yil 4-sonli kafedra majlisida ma'qullangan va "25" dekabr 2017 yilgi 726-U buyrug'i bilan institut tomonidan tasdiqlangan.

2.Bitiruv ishini topshirish muddati 06.06.18

3.Bitiruv ishini bajarishga doir boshlang'ich ma'lumotlar

Mavzu bo'yicha adabiyotlar, Axborot tizimini yaratish, Temiryo'l umumiy kursi, PHP dasturlash tili, Malumotlar bazasi(MB)

4. Hisoblash-tushuntirish yozuvlarining tarkibi (ishlab chiqiladigan masalalar ro'yxati)

1. Dasturiy ta'minot va uning turlari

2.Php dasturlash tili yordamida institut talabalari haqidagi ma'lumotlar bazasini yaratish axborot tizimining dasturiy taminotini yaratish

5. Chizma ishlar ro'yxati (chizmalar nomi aniq ko'rsatiladi)

1.Php dasturlash tili yordamida instituti talabalari ma'lumotlar bazasini yaratish tuzilmasi.

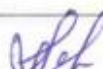
2. Php dasturlash tili yordamida instituti talabalari ma'lumotlar bazasining infologik modeli er diagrammasi.

3. Php dasturlash tili yordamida instituti talabalari ma'lumotlar bazasining interfeyslari.

6. Bitiruv bo'yicha maslahatchi (lar)

№	Bo'lim mavzusi	Maslahatchi o'qituvchi F.I.Sh.	Imzo, sana	
			Topshiriq berildi	Topshiriq bajarildi
1.	Kirish	To'laganova Z.X	18.01.2018	
2.	1-bob.Axborot texnologiyalari va tizimlari haqida tushuncha. Ularning turlari va vazifalari	To'laganova Z.X	30.01.2018	
3.	2-bob. Php web dasturlash tili, uning ma'lumotlar bazasi va web serverlar bilan bog'liqligi	To'laganova Z.X	26.03.2018	
4.	3-bob.Dasturiy ta'minotni yaratilish tafsilotlari	To'laganova Z.X	26.04.2018	
4.	4-bob.Xavfsizlik tushunchasi	To'laganova Z.X	20.05.2018	
5.	Xulosa	To'laganova Z.X	30.05.2018	

7. Bitiruvishinibajarishrejasi

№	Bitiruvishi bosqichlarining nomi	Bajarish muddati (sana)	Tekshiruvdan o'tganlik belgisi
	Kirish	30.01.2018	
1.1	Axborot texnologiyalari va tizimlari haqida tushuncha. Ularning turlari va vazifalari	26.02.2018	
1.2	Axborot texnologiyalari va tizimlarining maqsadi va rivojlanish bosqichlari	12.03.2018	
2.1	PHP web dasturlash tili haqida umumiy ma'lumotlar. Undagi funktsiya va ob'yektlar	09.04.2018	
2.2	Serverlar haqida tushuncha. Denwer muhiti.	23.04.2018	
3.1	Institutdagi talabalar bo'limi haqida ma'lumotlar.	04.05.2018	
3.2	Talabalar ma'lumotlar bazasi va uni boshqaruvchi interfeys yaratilishining afzalliklari	15.05.2018	
4.1	Faoliyat xavfsizligini ta'minlash prinsip, usul va vositalari	20.05.2018	
4.2	Faoliyat xavfsizligining ergonomik asoslari	25.05.2018	
	Xulosa	30.05.2018	

Bitiruv ishi rahbari To'laganova Z.X (F.I.SH) (imzo)

Topshiriqni bajarishga oldim Uralov N.B (F.I.SH) (imzo)

Topshiriq berilgan sana 15.01.2018 yil

Kirish

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining dastlabki yillaridan boshlab temir yo'l sohasini rivojlantirishga bo'lgan katta e'tibor natijasida mazkur tarmoqda yuksak marralarga erishilmoqda. Bugungi kunga kelib temir yo'l transporti tizimi o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga ko'tarildi.

Temir yo'l transporti sohasini tubdan isloh qilish, murakkab tog' va cho'l sharoitlarida yangi temir yo'llarni barpo etish, tezyurar poyezdlar harakatini tashkil qilish, temir yo'llarni elektrlashtirish, yuk va yo'lovchi tashish vagonlarini ishlab chiqarish bo'yicha yirik loyihalarning amalga oshirilishi nafaqat transport infratuzilmasini rivojlantirish, balki butun mamlakatni taraqqiy ettirishga xizmat qilmoqda.

O'tgan yillar davomida temiryo'lchilarimiz tomonidan 1100 kilometrdan ortiq yangi temir yo'llar barpo etilgani, 4 ming kilometrlik temir yo'l magistrallari modernizatsiya qilingani, 1700 kilometrlik temir yo'l bog'lamalari elektrlashtirilgani tahsinga sazovordir.

Bu haqda so'z yuritganda, mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun g'oyat muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan va Amudaryo uzra qurilgan ko'priklarni ham qamrab olgan Navoiy – Uchquduq – Nukus – Sulton Uvaystog', Toshguzar – Boysun – Qumqo'rg'on va Angren – Pop temir yo'llarining bunyod etilishi bilan O'zbekistonning yagona va mustaqil temir yo'l tarmog'ini shakllantirish ishlari yakuniga yetkazilganini ta'kidlash zarur.

Murakkab tog' va iqlim sharoitida bunyod etilgan, dengiz sathidan 1800 metr balandlikdagi tog' cho'qqilari orqali o'tgan va zamonaviy infratuzilma ob'ektlari bilan ta'minlangan, umumiy uzunligi 346 kilometr bo'lgan Toshguzar – Boysun – Qumqo'rg'on hamda Angren – Pop temir yo'llari Markaziy Osiyo mintaqasida noyob inshootlar hisoblanadi.

2016 yilda ishga tushirilgan Angren – Pop temir yo'l tarmog'i Farg'ona vodiysini mamlakatimizning boshqa hududlari bilan ishonchli bog'lash imkonini yaratgani bilan birga, Xitoy – Markaziy Osiyo – Yevropa yangi xalqaro tranzit

temir yo‘l tizimining ajralmas va muhim bo‘g‘ini bo‘lib xizmat qilishi ham kutilmoqda.

“O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyatining transport sohasidagi xizmat ko‘rsatish darajasi va sifatini oshirish maqsadida harakatlanadigan tarkibni zamonaviy, yuqori samarali lokomotiv va qulay vagonlar bilan ta‘minlash va modernizatsiya qilishga alohida e‘tibor berilmoqda. So‘nggi yillarda 49 ta zamonaviy elektrovoz va 10 ta yo‘lovchi tashish teplovozlari sotib olingani, 120 ta lokomotiv modernizatsiya qilingani bu boradagi ishlar ko‘lami tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi.

O‘tgan davrda mamlakatimizda 16 ta yangi temir yo‘l vokzali bunyod etildi, 9 ta vokzal rekonstruksiya qilindi hamda yo‘lovchilarga xalqaro standart va talablar darajasida xizmat ko‘rsatish imkonini beradigan zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlandi.

Xozirgi kunda Qarshi – Termiz temir yo‘l yo‘nalishida elektrlashtirish ishlari nihoyasiga yetdi. Umumiy uzunligi 325 kilometrda iborat mazkur liniyada endilikda dizel yoqilg‘isi bilan harakatlanuvchi teplovozlarda o‘rniga zamonaviy elektrovozlarda harakatlanadi. Joriy yilning 9 yanvar kuni Qarshi – Termiz elektrlashtirilgan temir yo‘lining ochilish marosimi bo‘lib o‘tdi. Ushbu loyiha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 21 fevraldagi PQ-1712 Qaroriga muvofiq amalga oshirildi. Qarshi-Termiz temir yo‘lini elektrlashtirish teplovozlarni zamonaviy elektrovozlarga almashtirish, yuk va aholini tashish harajatlarini kamaytirish, harakat tezligini sezilarli darajada oshirish imkoniyatini yaratadi. Loyihaning umumiy qiymati 327,6 ming AQSH dollarini tashkil qiladi. Uning doirasida 6ta – Toshg‘uzor, Dehqonobod, Oqrabot, Boysun, Qumqurg‘on, №165-razezd tayanch nimstantsiyalari qurildi. Shuningdek, qurilish vakontakt simlariga xizmat ko‘rsatish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratildi. Termiz lokomotiv deposi rekonstruksiya qilinib, zamonaviy uskunalarda bilan ta‘minlandi.

Davlatimiz rahbarining Toshkent metropoliteni rivojini yanada yuqori darajaga ko‘tarish maqsadida qabul qilingan bir qator muhim qaror va farmoyishlar asosida

Toshkent metropolitenining Yunusobod yo'nalishi ikkinchi bosqichi, Sergeli yo'nalishi qurilishi, Toshkent shahrida yer usti halqa metro liniyasining bunyod etilishi jadallik bilan olib borilmoqda. Yuqori sifat va jadallik bilan barpo etilayotgan metroning Sergeli yo'nalishi avvalgilaridan farqli tarzda yer ustidan o'tadi. Metro shaharning rivojlanish rejalari, yo'lovchilar oqimi, turar-joy mavzelari, ishlab chiqarish, savdo va dam olish maskanlari joylashuvi, muhandislik-geologik sharoitlarni inobatga olgan holda qurilmoqda. Poytaxtimizning aholisi zich hududlaridan biri bo'lgan Yunusobod tumanida uzunligi 7,6 kilometr bo'lgan, 6 ta bekatdan iborat metro yo'nalishining birinchi bosqichi 2001 yilda ishga tushirilgan bo'lib, bugungi kunda ushbu yo'nalishning ikkinchi bosqich qurilish ishlari izchil davom ettirilmoqda.

Toshkent shahrida yer ustida bunyod etiladigan halqa metro liniyasining umumiy uzunligi 52,1 kilometrni tashkil etadi. Mazkur loyiha besh bosqichda amalga oshirilib, loyihalar 2020 yilda to'liq foydalanishga topshirilishi rejalashtirilgan. Ushbu yo'nalishlar to'liq foydalanishga topshirilgandan so'ng Toshkent metropoliteni bir yilda 70 million yo'lovchiga xizmat ko'rsata olish imkoniga ega bo'ladi.

Toshkent temir yo'l muhandislari instituti bugungi kunda yirik ta'lim va ilm-fan markazi bo'lib, u azaliy professional va pedagogik an'analariga ega. Dargoh doimiy ravishda ilmiy tadqiqotlari va ta'lim texnologiyalarini yangilab bormoqda. Institutda mutaxassislar tayyorlashning innovatsion uslubiyoti ustuvor qisoblanib, u «O'zbekiston temir yo'llari» AJ korxonalari buyurtmalari bo'yicha loyiqalarni ro'yobga chiqarishda ta'lim va ishlab chiqarish jarayonlarining uyqunligiga asoslangan. Institut professor-o'qituvchilari tarkibida 300 dan ortiq mutaxassis bor va, ulardan 38 tasi fan doktori - professorlar, 129 tasi fan nomzodlari - dotsentlardir. Institut tarkibida to'rtta fakultet mavjud:

- Tashishni tashkil qilish va transport logistikasi;
- Elektromexanika;
- Qurilish;
- Iqtisodiyot.

O`quv yurtida Magistratura markazi, Malaka oshirish, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash Yo`l markazi, 23 ta kafedra, Informatsion texnologiyalar markazi, Informatsiya-resurs markazi, institut tarixi muzeyi va o`quv jarayoni va ilmiy faoliyatni ta`minlab beradigan boshqa bo`linmalar mavjud.

Mamlakatimizda AKT uchun xalqaro standartlarga muvofiq dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan sifatli va raqobatdosh dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqarishni kengaytirishni rag`batlantirishni kuchaytirish, shuningdek 2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yilida amalga oshirishga oid Davlat dasturida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni hal qilish, AKT mahsulotlari eksportini kengaytirish, mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag`batlantirish maqsadida AKT sohasida mahalliy Innovatsiya markazi - «Mirzo Ulugbek Innovation Center»ni tuzish to'g'risida qaror qabul qilindi.

«Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy qilishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha «Mirzo Ulugbek Innovation Center»» Innovatsiya markazi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi PF-5099-son "Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 avgustdagi 631-son "Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy qilishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha «Mirzo Ulugbek Innovation Center» Innovatsiya markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida tuzildi.

Shu bilan birgalikda hozirgi kunda O'zbekiston respublikasining barcha sohalarida va barcha tarmoqlarida keng o'zgarishlar yuz bermoqda. Jumladan, ishlab chiqarish, qurilish va hokazolar, shu bilan birga kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va mutaxassislarga bo'lgan talabni inobatga olishda ham keng ko'lamli o'zgarishlar yuz bermoqda. Xususan O'zbekiston respublikasi prezidentining 20.04.2017 y. PQ-2909 "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-

tadbirlari to'g'risida" va 27.07.2017 y. PQ-3151 "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlari tasdiqlangani buning yaqqol isbotidir. Ushbu qarorlarga muvofiq "...oliy ta'lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va modernizatsiya qilish, zamonaviy o'quv-ilmiy laboratoriyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash bo'yicha Oliy ta'lim tizimini 2017-2021 yillarda kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlandi" hamda "oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan jihozlash, oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va yosh tadqiqotchilarining jahon ta'lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari va ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish " vazifalari belgilab berildi va izchil amalga oshirilmoqda.

Bitiruv malakaviy ishi kirish, to'rt bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar va ilovadan iborat.

Birinchi bobda internet va web dasturlash tillarining hozirgi zamon AT muhitidagi o'rne, PHP web dasturlash tilining kelib chiqishi tarixi va uning afzalliklari haqida fikr yuritilgan.

Ikkinchi bobda PHP dasturlash tili va MySQL ma'lumotlar bazasi haqida umumiy ma'lumotlar berilgan bo'lib, ularning o'zaro bog'liklari to'g'risida gapirib o'tilgan. Dastur ishlashi uchun kerak bo'ladigan apache serverning PHP dasturlash tili bilan bog'liqligi to'g'risida ham to'xtalib o'tilgan.

Uchinchi bobda dasturiy tizimga qo'yiladigan talablar, dastur interfeysi va undan foydalanish yo'riqnomasi ishlab chiqilgan.

To'rtinchi bob texnika xavfsizligiga bag'ishlangan bo'lib, unda xavfsizlik tushunchalari haqida qisqacha umumiy ma'lumotlar berilgan.

Xulosa qismida ish davomida olingan asosiy masalalarning yechimi va bajarilgan ish haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

I. ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA TIZIMLARI

1.1-§. Axborot texnologiyalari va tizimlari haqida tushuncha. Ularning turlari va vazifalari

Axborot tizimi tushunchasini kiritishdan oldin tizim (sistema) deganda nimani tushunishimizni aniqlab olaylik. Tizim (sistema) deganda, yagona maqsad yulida bir vaqtning o'zida xam yaxlit, xam o'zaro bog'langan tarzda faoliyat ko'rsatuvchi elementlar (ob'ektlar) majmuasi tushuniladi. Demak, har qanday tizim biror-bir anik maqsad yulida xizmat qiladi. Masalan, sizga ma'lum bo'lgan shahar telefon tarmoqlari tizimi, insondagi yurag' kon-tomir tizimi, asab tizimi va boshqalar sun'iy yaratilgan va tabiiy tizimlarga misol bo'la oladi. Ularning har biri tizimga qo'yiladigan barcha shartlarga javob beradi, ya'ni, har biri o'ziga xos yagona maqsad yulida faoliyat ko'rsatadi va tizimni tashkil etuvchi elementlardan iborat.

Quyidagi jadvalda elementlari va asosiy maqsadi ko'rsatilgan xolda tizimlarga yana bir nechta misollar keltirilgan.

	Tizim turlari	Tizimning elementlari	Tizimning asosiy maqsadi
1	Korxona	Odamlar, qurilmalar, materiallar, bino va h.k.	Mahsulot ishlab chiqarish
2	Kompyuter	Elektron va elektro-mexanik qurilmalar	Mahsulotlarni qayta ishlash
3	Telekom-munikatsion tizim	Kommunikatsiya vositalari, elementlar, aloqa kanallari, qurilmalar	Aloqa kanallarini o'zaro bog'lash va ma'lumot almashinuvini ta'minlash
4	Axborot tizimi	Kompyuter, kompyuter tarmoqlari, odamlar, axborot, dasturiy ta'minot va boshqalar	Axborotlarni avtomatlashtirilgan holda qayta ishlash

Informatikada «tizim» tushunchasi ko'prok texnik vositalar, asosan, kompyuterlar va murakkab ob'ektlarni boshqarishga nisbatan ishlatiladi. «Tizim» tushunchasiga «axborot» so'zining qo'shilishi uning belgilangan funktsiyasini va yaratilish maqsadini anik aks ettiradi.

Axborot tizimi — belgilangan maqsadga erishish yulida axborotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va uzatish uchun qo'llaniladigan usullar, vositalar va shaxslarning o'zaro bog'langan majmuasidir.

Axborot tizimlari jamiyat paydo bo'lgan paytdan boshlab mavjud bo'lgan, chunki rivojlanishining turli bosqichida jamiyat uz boshqaruvi uchun tizimlashtirilgan, oldindan tayyorlangan axborotni talab etgan. Bu, ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonlari — moddiy va nomoddiy ne'matlarni ishlab chiqarish bilan bog'liq jarayonlarga tegishlidir. Chunki ular jamiyat rivoji uchun xayotiy muhim ahamiyatga ega. Aynan ishlab chiqarish jarayonlari tezkor takomillashadi. Ularning rivojlanib borishi bilan boshqarish xam murakkablashadiki, o'z navbatida, u axborot tizimlarini takomillashtirish va rivojlantirishni rag'batlantiradi. Shu sababli, avvalo, boshqaruv tizimi nima ekanligini bilib olaylik.

Kibernetik yondashuvga muvofiq boshqaruv tizimi boshqaruv ob'ekti (masalan, korxonalar, tashkilotlar va xokazo) va boshqaruv sub'ekti, boshqaruv apparati yig'indisini o'zida namoyon etadi. Boshqaruv apparati deganda maqsadlarni shakllantiruvchi, rejalarni ishlab chiquvchi, qabo'l kilingan qarorlarga talablarni moslashtiruvchi, shuningdek, ularning bajarilishini nazorat qiluvchi xodimlar tushuniladi. Boshqaruv ob'ekti vazifasiga esa boshqaruv apparati ishlab chiqqan rejalarni bajarish kiradi, ya'ni boshqaruv tizimining o'zi aynan mana shu ishlarni amalga oshirish uchun to'zilgandir.

Boshqaruv tizimining ikkala komponenti to'g'ri (T) va aks (A) aloqalar bilan bog'langan. TuKri aloqa boshqaruv apparatidan boshqaruv ob'ektiga yunaltiladigan axborot oqimida ifodalanadi. Aks aloqa teskari yunalishda yuboriluvchi qabo'l kilingan qarorlarning bajarilishi haqidagi xisobot axboroti oqimida uz aksini topadi.

Axborot oqimlari (T va A), qayta ishlash vositalari, ma'lumotlarni uzatish va saqlash, shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash bo'yicha operatsiyalarni bajaruvchi boshqaruv apparati xodimlarining o'zaro aloqasi ob'ektning axborot tizimini tashkil etadi.

Axborot tizimlari nafakat axborotni qayta ishlash va saqlash, yozuv-chizuv ishlarini avtomatlashtirish, balki qarorlarni qabo'l qilish (sun'iy intellekt usullari, ekspert tizimlari va xokazolar), zamonaviy telekommunikatsiya vositalari (elektron pochta, telekonferentsiyalar), yalpi va lokal xisoblash tarmoqlari va boshqaruvning yangi uslublaridan foydalanish xisobiga boshqaruv ob'ekti faoliyati samaradorligini oshiradi va shu maqsadda keng qo'llaniladi.

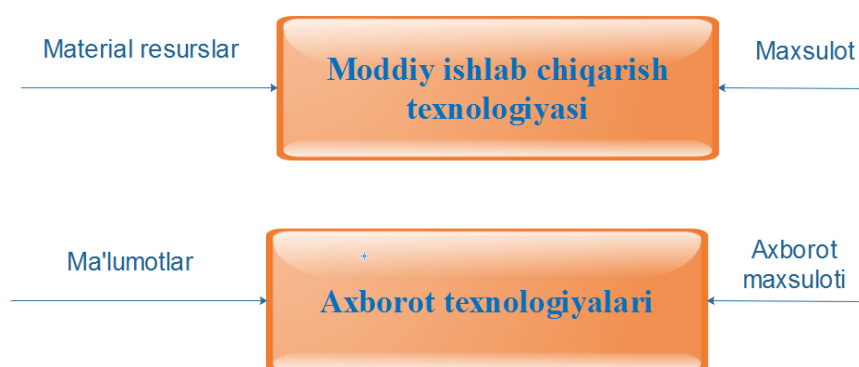
Tashkiliy boshqaruvda axborot tizimlari — shaxslar funktsiyalarini avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan. Bu sinfga xam sanoat (korxonalar), xam nosanoat ob'ektlari (bank, birja, suKo'rta kompaniyalari, mexmonxonalar va xokazolar) va ayrim ofislar (ofis tizimlari)ni boshqarishning axborot tizimlari kiradi.

Texnologik jarayonlarni boshqarishda axborot tizimi turli texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan (moslashuvchan ishlab chiqarish jarayonlari, metallurgiya, energetika va xokazolar).

Texnologiya so'zi grekchadan tarjima kilinganda san'at, ustalik, malaka ma'nosini anglatadi. Texnikada texnologiya deganda ma'lum kerag'li material maxsulotni xosil qilish uchun usullar, metodlar va vositalar yig'indisidan foydalanadigan jarayon tushuniladi. Texnologiya ob'ektining dastlabki, boshlang'ich xolatini uzgartirib, yangi, oldindan belgilangan talabga javob beradigan xolatga keltiradi. Misol uchun sutdan turli texnologiyalar orqali katik, tvorog, smetana, yog' va boshqa sut maxsulotlarini olish mumkin. Agar boshlang'ich xom ashyo sifatida axborot olinsa, ushbu axborotga ishlov berish natijasida axborot maxsulotinigina olish mumkin. Ushbu xolda xam «texnologiya» tushunchasining ma'nosi saklanib kolinadi. Fakat unga «axborot» so'zini qo'shish mumkin. Bu narsa axborotni qayta ishlash natijasida moddiy maxsulotni emas, balki axborotnigina olish mumkinligini aniqlab turadi.

Texnologiyani quyidagicha ta'riflash mumkin. Texnologiya — bu sun'iy ob'ektlarni yaratishga yunaltilgan jarayonlarni boshqarishdir. Kerag'li jarayonlarni kerag'li yunalishda borishini ta'minlash uchun yaratilgan shart-sharoitlar qanchalik yaxshi tashkil etilganligi texnologiyaning samaradorligini bildiradi. Bu yerda tabiiy jarayonlar nafakat moddaning tarkibi, tuzilishi va shaklini uzgartirish maqsadida, balki axborotni qayta ishlash va yangi axborot xosil qilish maqsadida xam boshqariladi. Shuning uchun axborot texnologiyasini quyidagicha ta'riflash mumkin.

Axborot texnologiyasi — bu axboriy ma'lumotni bir Ko'rinishdan ikkinchi, sifat jixatidan yangi Ko'rinishga keltirish, axborotni yig'ish, qayta ishlash va uzatishning usul va vositalari majmuasidan foydalanish jarayonidir.

Axborot texnologiyalari bir necha turlarga bo'linadi:

1.Ma'lumotlarga ishlov beruvchi axborot texnologiyalari. Ular ma'lum algoritmlar bo'yicha boshlang'ich ma'lumotlarga ishlov beruvchi masalalarni yechishga muljallangan. Masalan, xar bir firmada o'zining xodimlari haqidagi axborotga ishlov beruvchi axborot texnologiyasi albatta bo'lishi kerag'.

2. Boshqarishning axborot texnologiyalari. Ularning maqsadi ish faoliyati qaror qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan insonlarning axborotga bo'lgan talabini qondirishdan iborat.

Boshkarishning axborot tizimlari tashkilotning utmishi, xozirgi xolati va kelajagi haqidagi axborotni xam o'z ichiga oladi.

3. Ofis(idora)ning axborot texnologiyasi.

Avtomatlashtirilgan ofisning zamonaviy axborot texnologiyalari bu — tashkilot ichidagi va tashki muxit bilan kommunikatsion jarayonlarni kompyuter tarmoklari va axborotlar bilan ishlovchi boshqa zamonaviy vositalar asosida tashkil etish va kullab-kuvvatlashdan iborat. Buning uchun maxsus dasturiy vositalar xam ishlab chiqilgan. Ulardan biri Microsoft Offise dasturlar paketidir. Uning tarkibiga Word matn muxarriri, Excel elektron jadvali, Power point takdimot uchun grafikani tayyorlash dasturi, Microsoft Access ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari kiradi.

Hozirgi paytdagi kompyuterlar uchun ko'plab dasturiy vositalar mavjudki, ular barcha turdagi axborot texnologiyalarini ta'minlay oladi. Ularning ayrimlari bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Ma'lumotlar ombori. Uar qanday axborot texnologiyasining majburiy komponenti ma'lumotlar omboridir (MO). Avtomatlashtirilgan ofisda MO firmaning ishlab chiqarish tizimi haqidagi barcha ma'lumotlarni uzida saklaydi. MO, uni tashkil qilish va boshqarish haqida batafsil 10- bobda tanishib chiqamiz.

Matn protsessori. Bu matnli xujjatlarni tashkil etish va ularga ishlov berishga muljallangan dasturiy vosita turidir. Masalan, matn muxarririda tayyorlangan xat va xujjatlarni doimiy ravishda qabul qilish menedjerga firmadagi xolatni doimo

nazorati ostida to'tishga yordam beradi.

Elektron pochta (Ye-mail) — kompyuterlardan tarmokda foydalanishga asoslangan bo'lib, xamkor (partnyor)larga ma'lumotlar junatish yoki ulardan ma'lumot olish imkoniyatini yaratadi.

Audiopochta — bu ma'lumotlarni klaviatura yordamida emas, balki tovush orqali uzatuvchi pochtaadir.

1.2-§. Axborot texnologiyalari va tizimlarining maqsadi va rivojlanish bosqichlari

Moddiy ishlab chiqarish texnologiyasining maqsadi insonning talabini qondiradigan yangi maxsulot ishlab chiqarishdan iborat. Axborot texnologiyasining maqsadi esa insonning biror-bir ishni bajarishi uchun zarur bo'lgan, uni taxlil etish va u asosida qaror qabul qilishi kerag' bo'lgan yangi axborotni ishlab chiqarishdan iborat (2.4-rasm). Turli texnologiyalarni kullab, bitta moddiy resurslardan turli maxsulotlar olish mumkin. Xuddi shu narsani axborot texnologiyalariga nisbatan xam aytish mumkin. Misol: matematikadan nazorat ishini bajarganda xar bir o'quvchi boshlang'ich axborotni qayta ishlash uchun o'zining bilimini kullaydi. Masalaning yechimi bo'lgan yangi axborot maxsuloti, o'quvchi tanlay olgan masalani yechish texnologiyasi, usuliga bog'liq.

Moddiy ishlab chiqarishda turli maxsus jixozlar, stanoklar, uskunalar va boshqalar ishlatiladi. Axborot texnologiyalari uchun xam o'zining «uskunolari», vositalari mavjud. Bular kseroks, telefaks, faks, skaner va boshqa vositalardir. Bu vositalar orqali axborotga ishlov berilib, uzgartiriladi. Uozirgi paytda axborotga ishlov berish uchun kompyuterlar va kompyuter tarmoklari keng kullanilmokda. Axborot texnologiyasida kompyuterlar va kompyuter tarmoklarining kullanishiga urKu berish maqsadida ko'pincha kompyuter va kommunikatsion texnologiya haqida gapirishadi.

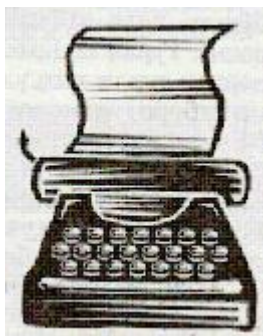
Axborot texnologiyalari jamiyat axborot resurslaridan okilona foydalanishning eng muhim usullaridan biri bo'lib, xozirgi vaktga kadar bir necha evolyutsion bosqichlarni bosib utdi.

Ana shu bosqichlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

1-bosqich. XIX asrning ikkinchi yarmigacha davom etgan. Bu bosqichda «Kullik» axborot texnologiya tarag'kiy etgan. Uning vositasi: pero, siyoxdon, kitob. Kommunikatsiya, ya'ni aloqa odamdan odamga yoki pochta orqali xat vositasida amalga oshirilgan.

2-bosqich. XIX asrning oxiri, unda «Mexanik» texnologiya rivoj topgan. Uning asosiy vositasi yozuv mashinkasi, arifmometr kabilardan iborat.

3-bosqich. XX asr boshlariga mansub bo'lib, «Elektromexanik» texnologiyalar bilan fark qiladi Uning asosiy vositalari sifatida telegraf va telefonlardan foydalanilgan. Bu bosqichda axborot texnologiyasining maqsadi xam uzgardi. Unda asosiy urKu axborotni tasvirlash shaklidan, uning mazmunini shakllantirishga kuchirildi.

4-bosqich. XX asr urtalariga to'g'ri kelib, «Elektron» texnologiyalar kullanilishi bilan belgilanadi. Bu texnologiyalarning asosiy vositasi EHMLar va ular asosida tashkil etiladigan avtomatlashtirilgan boshqarish tizimlari va axborot izlash tizimlaridir.

5-bosqich. XX asr oxiriga to'g'ri keladi. Bu bosqichda «Kompyuter» texnologiyalari tarag'kiy etdi. Ularning asosiy vositasi turli maqsadlarga muljallangan dasturiy vositalarga ega bo'lgan shaxsiy kompyuterlardir. Bu bosqichda kundalik turmush, madaniyat va boshqa soxalarga muljallangan texnik vositalarning o'zgarishi ro'y berdi. Lokal va global kompyuter tarmoklari ishlatila boshlandi.

O'rganilayotgan fan sohasini aks ettiruvchi ham umumiy, ham ayrim xususiyatlarga ega bo'lgan tizimning ko'plab tushuncha va ta'riflari mavjud.

Tizim deganda elementlari orasidagi va ularning xususiyatlari o'rtasidagi aloqalar majmuiga ega bo'lgan, ya'ni bir-biriga chambarchas bog'langan qismlardan iborat bir butun obyektlar majmuasi tushuniladi. «Tizim»ni aniqlashda quyidagi atamalar ishlatiladi: «obyektlar», «bog'lanishlar» (aloqalar), «xususiyatlar».

Obyektlar — tizimning bir bo'lagi yoki komponentlari bo'lib, jismoniy, matematik o'zgaruvchan tenglamalar, qoida va qonunlar, texnologik jarayonlar, axborot jarayonlari, ishlab chiqarish bo'linmalari kabi ko'plab cheklanmagan qismlarga ega.

Xususiyatlar — bu obyektning sifatini ifodalovchi parametrlardir. Xususiyat tizimning ma'lum bir o'lchamga ega obyektlarini bittalab miqdoriy jihatdan bayon etish imkonini beradi. Obyektlarning xususiyatlari tizim harakati natijasida o'zgarishi mumkin.

Bog'lanishlar (aloqalar) obyektlar va ularning xususiyatlarini tizim jarayonida yagona yaxlitlikka birlashtiradi. Bunda barcha tizim elementlarining kenja tizimlari va tizimlar o'rtasida aloqa bo'lishi nazarda tutiladi. Ayrim umumiy qonuniyatlar, qoidalar yoki tamoyillar bilan birlashuvchilar o'rtasida aloqaning mavjud bo'lishi tizimning asosiy tushunchasi sanaladi. Boshqalar bilan biror-bir aloqaga ega bo'lmagan element ko'rib chiqilayotgan tizimga kirmaydi. Tizimning xususiyatlari quyidagilar sanaladi:

- elementlar murakkabligi,
- maqsadga qaratilganligi,
- turli-tumanligi hamda ular tabiati,
- tarkiblashganligi, bo'linishligidir.

Tashkiliy murakkablik tizimning asosiy xususiyati sanaladi va u elementlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar (o'zaro harakatlar) miqdori bilan aniqlanadi. Elementlar o'rtasidagi chatishib, qo'shib ketgan o'zaro aloqalar shunday tuzilganki, u birorta parametr aloqasining o'zgarishiga olib keladi.

Tashkiliy murakkablik elementlar tizimini tashkil etuvchi tavsiflar miqdori bo'lmagan, yaxlit holda, faqat tizimga tegishli tavsiflarni aniqlaydi. Umuman olganda, tizim uni tashkil etuvchi elementlardan boshqacharoq tavsiflarga ega bo'libgina qolmay, balki uning barcha qismlaridan sifat jihatidan farqlanadi. Shuningdek elementlar ega bo'lmagan boshqa vazifalarni ham bajarish xususiyatiga ega.

1.3-§. O'zbekiston Respublikasida axborot texnologiyalarini keng joriy etish borasida olib borilayotgan ishlar

O'zbekiston so'nggi yillarda AKTni barcha ijtimoiy-iqtisodiy tarmoqlarga, jumladan davlat boshqaruviga hamda davlat xizmatlarini ko'rsatish sohasida joriy qilish bo'yicha bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirdi. Bu o'z o'rnida mamlakatimizda elektron hukumat tizimini joriy qilishda sezilarli natijalarga erishish imkonini berdi. Jumladan, AKTni keng qo'llash natijasida xalq bilan davlat o'rtasida aloqa o'rnatishning samarali tizimi joriy qilindi.

AKTning jadal rivojlanishi yangi imkoniyatlarni ochib berar ekan, davlat tomonidan keng ko'lamli qo'llab-quvvatlashni hamda respublikaning xalqaro AKT bozoridagi o'rnini kuchaytirishni talab qiladi.

Mamlakatimizda AKT uchun xalqaro standartlarga muvofiq dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan sifatli va raqobatdosh dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqarishni kengaytirishni rag'batlantirishni kuchaytirish, shuningdek 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yilida amalga oshirishga oid Davlat dasturida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni hal qilish, AKT mahsulotlari eksportini kengaytirish, mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish maqsadida AKT sohasida mahalliy Innovatsiya markazi - «Mirzo Ulugbek Innovation Center»ni tuzish to'g'risida qaror qabul qilindi.

«Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy qilishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha «Mirzo Ulugbek Innovation Center»» Innovatsiya markazi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi PF-5099-son "Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 avgustdagi 631-son "Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy qilishni qo'llab-

quvvatlash bo'yicha «Mirzo Ulugbek Innovation Center» Innovatsiya markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori asosida tuzildi.

Farmonga asosan, Innovatsiya markazining asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilangan:

- Xo'jalik yurituvchi subyektlar va oliy ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligini kengaytirish uchun axborot texnologiyalari mahsulotini ishlab chiqarishga hamda ichki va tashqi bozorlarda sotishga yo'naltirilgan zarur tashkiliy-texnik, iqtisodiy-moliyaviy sharoitlarni yaratish;
- Ichki va tashqi bozorlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (keyingi o'rinlarda – AKT) sohasida raqobatbardosh loyihalarni amalga oshirish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda Innovatsiya markazi rezidentlariga yordam ko'rsatish;
- Oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar kollejlarining «axborot texnologiyalari» ixtisosligi bo'yicha bitiruvchilarini ish bilan ta'minlashda shu jumladan, qobiliyatli yoshlarni ular tomonidan «start-ap» loyihalar amalga oshirilishida qo'llab-quvvatlash ishtirok etish, yo'li bilan;
- Qisqa muddatli va o'rta muddatli ixtisoslashtirilgan kurslar olib borish orqali, shu jumladan, chet ellik mutaxassislarni taklif etgan holda, AKT sohasida kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlashni tashkil qilish;
- Istiqbolli yo'nalishlar bo'yicha axborot texnologiyalari mahsulotini ishlab chiqish sohasida endigina ish boshlagan tadbirkorlar tomonidan innovatsion loyihalar amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlash.

II. PHP WEB DASTURLASH TILI, UNING MA'LUMOTLAR BAZASI VA WEB SERVERLAR BILAN BOG'LIQLIGI

2.1-§. PHP web dasturlash tili haqida umumiy ma'lumotlar. Undagi funksiya va ob'yektlar

O'zgaruvchilar

O'zgaruvchilar hamma dasturlash tilining asosidir. Bularga O'zgarmas sonlar, belgilar va boshqalar kiradi.

Misol qilib sonlarni olaylik. Ular butun sonlar, qoldikli sonlar bo'lishi mumkindir va yana ularni orasiga ikkilik, sakizlik, o'n oltilik sanoq sistemasidagi sonlar ham kiradi. Yoki belgilardan &, %, /, \$, # va yana harflar ham kiradi.

Agarda biz qandaydir o'zgaruvchiga nimadir belgilab berish niyatimiz bo'lsa unda biz quyidagicha yozishimiz shartdir:

\$bilim="kitob";

\$rang="qizil";

Bulardan tashqari yana ishchi belgilarimiz bor ya'ni:

Nomi	Ta'rifi
<u>\n</u>	<u>Yangi qator</u>
<u>\r</u>	<u>kursorni qaytishi</u>
<u>\t</u>	<u>gorizontal tabulyatsiya</u>
<u>\\</u>	<u>Teskari qiyshiq chiziq</u>
<u>\\$</u>	<u>Dollar belgisi</u>
<u>\"</u>	<u>Qo'shtirnoq belgisi</u>
<u>\[0-7]{1,3}</u>	<u>Sakizlik sanoq sistemasini yozilish</u>
<u>\x[0-9A-Fa-f]{1,2}</u>	<u>O'n oltilik sanoq sistemi yozilishi</u>

Bu belgilarni kerakli bo'lgan joylarda qulaygina ishlatishingiz mumkindir.

Massivlar

Massiv: Bir qancha o'zgaruvchilarni birligidir. yozilishi: \$ismi[raqami] misol:

\$rang[0]= "ko'k";

\$rang[1]= "qizil";

```
$rang [2]= "yashil ";
```

Agarda siz print \$rang[1] desangiz unda oynangizga “qizil” chiqadi. Yoki array() komandasini ishlatishingiz mumkin. misol:

```
$kun =array("juma ", "shanba ", "yakshanba ");
```

Agarda sizga masivlarni so'z bilan ajratish qilay bo'lsa unda PHP buni ham qabul qiladi. misol:

```
$maktab["ismi "] = "Cho 'lpon ";
```

```
$maktab["raqami "] = "258 ";
```

```
$maktab["shahri "] = "Toshkent ";
```

Ichma ich massivlar ham yoza olasiz. yozilishi: \$ismi[raqami 1] [raqami2].. [raqamiN]; misol:

```
$shahmat[0][0]= "Peshka ";
```

```
$shahmat[0][1]= "Tora ";
```

```
$shahmat[1][1]= "Ot";
```

Mantiqiy funksiyalar

TRUE, FALSE

Solishtirish funksiyalariga “if else” funksiyasidir. Bunday solishtirishda sizda TRUE (Rost) yoki FALSE (yolg'on) chiqadi. keling misol bilan ko'rsak.

```
$flag=TRUE; if ($flag==TRUE): print "The flag is  
true! "; else:
```

```
print "The flag is false! "; endif;
```

Agarda flag o'zgarmvchimiz rest bo'lsa unda ekranimizga “The flag is true!” yoziladi. Agarda yolg'on bo'lsa unda ekranimizga “The flag is false!” yoziladi.

\$flag o'zgaruvchiga biz TRUE berganimizda bizning “The flag is true” yozuvimiz ekranga chiqadi. Huddi shunday agarda siz FALSE bersangiz unda ekraningizga “The flag is false” yozuvi chaqadi.

Shu yerda yozib o'tish o'rinli deb bildim. TRUE va FALSE yozuvlarini siz raqam bilan ham belgilab berishingiz mumkin. TRUE=1 FALSE=0.

Agarda yuqoridagi misolda \$flag=1; deganingizda ham oynangizga “The flag is true!” yozuvi chiqqan bo'lardi.

Nomlash

Ob'yektlarni, funksiyalarni, o'zgaruvchilarni nomlash uchun siz hamma belgilardan (lotincha) ishlatishingiz mumkin. Faqatgina boshlanishi sondan va yordamchi belgilardan bo'lishi kerak emas. Va ichida yordamchi belgilari bo'lmasligi kerak. misol:

<u>Mumkin</u>	<u>Mumkin emas</u>
<u>my function</u>	<u>This&That</u>
<u>Size</u>	<u>!counter</u>
<u>somewords</u>	<u>4word</u>
<u>otherstring</u>	<u>!otherstring</u>

O'zgaruvchilarni tanitish

Yuqorida o'zgaruvchilarga qandaydir so'zni, yoki gapni tanitish, ya'ni berishni ko'rib chiqdik.

Lekin yana bir bor qaytarib o'tish yana ham ko'proq o'rganishingizga, agarda tushunmagan bo'lsangiz tushunib yetishingizga yordam beradi.

So'z yoki gaplarni quyidagicha qilib tanitamiz:

\$sentence="Salom hayot! ";

Sonlarni esa:

\$price=43.22;

\$ogirligi=185;

Ichki o'zgaruvchi **Ichki (lokal) o'zgaruvchi**

Ichki (lokal) o'zgaruvchi deb funksiyaning ichida tanitilgan o'zgaruvchiga aytiladi. misol:

<?

\$x=4;

function assignx(){

\$x=0;

print "\\$x funksiya ichidagi \$x ";

}

```
assignx();
print "<BR> \ $x tashqaridagisi $x ";
?>
```

Shunda ekraningizda \$x ning ikki xil raqami chiqadi. 4 bu umumiy tanitilgan raqami, 0 esa ichkisidir.

Global o'zgaruvchi

Global, ya'ni umumiy o'zgaruvchanlar butun sahifamiz bo'yicha hamma joyda ishlatishingiz mumkindir. Yuqoridagi misolda \$x=4 bu bizning global o'zgaruvchimizdir. Agarda uni biz funksiyamiz ichida ishlatmoqchi bo'lsak unda:

```
$sonlar==15; function arifmet() {
GLOBAL $sonlar $sonlar=$sonlar+10; print "Bizningson $sonlar";}
arifmet();
```

Static o'zgaruvchi

Static: Bu ichki o'zgaruvchi bo'lib, ammo funksiyaning ichidan chiqqaningizdan keyin ham o'z qiymatini saqlab qoladi, va shu funksiyani keyingi bor ishlatganingizda o'z qiymati bilan ishlaydi. Misolda ko'raylik:

```
function keep_track(){
STATIC $count=0;
$count=$count + 10;
print $count;
print "<BR> ";
}
keep_track();
keep_track();
keep_track();
```

Agarda siz shu kodni ishlatsangiz unda sizning ekraningizda 10 20 30 sonlari yoziladi. Ko'rib turganingizdek har gal yangittan ishlatganingizda count o'z qiymatini saqlab qoldi.

Bir turdan ikkinchi turga o'tish

Agarda siz qandaydir son hoh butun son hoh qoldikli bir turdan ikkinchisiga o'tkazish niyatingiz bo'lsa unda bu dars sizga yordam beradi.

Keling avval qanday turlari borligini yozib so'ngra bir turdan ikkinchisiga o'tkazishni ko'rib chiqamiz.

<i>Turi</i>	<i>ta'rifi</i>
<u>(int) yoki (integer)</u>	<u>butun son</u>
<u>(real), (double), (float)</u>	<u>qoldikli sonlar</u>
<u>(string)</u>	<u>harf, belgilar</u>
<u>(array)</u>	<u>Massivlar</u>
<u>(object)</u>	<u>Ob'yektlar</u>

Keling bir turdan ikkinchi turga o'tkazishni ko'raylik.

```
$son=12;
```

```
$son=(double)$son;
```

shunda 12 soningiz 12.0'ga aylanadi.

Yoki yana bir boshqa misol

```
$son1=4.0;
```

```
$son2=5;
```

```
$son3=(int)$son1+$son2;
```

Shunda son3 9 soniga teng bo'ladi.

```
$son1=7.8;
```

```
$son2=6;
```

```
$son3=(int)$son1+$son2;
```

Shunda son3=13'ga

Agarda siz ob'yekt bermoqchi bo'lsangiz unda:

```
$model= "Toyota ";
```

```
$new=(object)$model;
```

siz buni ekranga chiqarish uchun scalar so'zidan foydalanishingiz kerak, ya'ni:

```
print $new->scalar;
```

O'zgarmaslar

Oldindan aniqlab berilgan son yoki sozlar tarkibidir.

Misol uchun agarda biz PI so'ziga 3.14 sonini bermoqchi bo'lsak va bu son hech ham o'zgarmasligini bilsak unda biz o'zgarmasni yozishimiz kerak (constant) misol:

```
define("PI", "3.14"); print "PI  
soni bu "; print PI;
```

Shu yerda bazi bir funksiyalarni ham ko'rib chiqaylik. print() - Bu oynaga ma'lumot yuborishdir.

sprintf() - Bu qandaydir ma'lumotni formatlash(kerakli shaklga kiritish) uchun va uni qandaydir o'zgaruvchiga berish uchun ishlatiladi.

printf() - qandaydir ma'lumotni formatlab oynaga yuborish uchun ishlatiladi. misol:

```
<?
```

```
$format=""The are %s monkeys in the $d";
```

```
printf($format, $num, $location);
```

```
?>
```

agarda biz \$num'ga 3 bersak va \$location'ga "tree" bersak unda quyidagi oynamizga chiqadi. "The are 3 monkeys in the tree" bo'ladi. yoki <?

```
$money1=68.75;
```

```
$money2=54.35;
```

```
$money=$money1+$money2;
```

```
$formatted=sprintf("%.2f", $money);
```

```
?>
```

shunda \$formatted=123.00 bo'ladi, agarda biz sprintf siz oynaga chiqarganimizda unda 123 chiqgan bo'lardi.

Formatlashga kiritish turlari.

%-protsent belgisi.

b- son, ikkilik sanoq sistemasida (0 va 1)

c- son, songa mos keladigan ASCII belgilarini chiqaradi. (65=A belgisi) d- son, belgili onlik sanoq sistemasi (+10 yoki -10) u-son, belgilanmangan onlik

sanoq sistemasi (10, 5) f- qoldiqli son, qoldiqli son shaklida (1.25, 20.36) o- son, sakizlik sanoq sistemasida (23, 65) s- belgi, ya'ni harflar yoki boshqa belgilar

x- son, o'n oltilik sanoq sistemasi (harflari kichkinada yoziladi) (12ab, d23c)
X- son, o'n oltilik sanoq sistemasi (harflari kattada yoziladi) (12AB, D23C) Mana shular bilan siz foydalanib ma'lumotingizni formatlashingiz mumkindir.

Operatorlar

<u>Operatorlar</u>	<u>Ta'rifi</u>
<u>Q</u>	<u>Qavs</u>
<u>new</u>	<u>Yangi, ob'yekt hosil qilish</u>
<u>! ~</u>	<u>Mantiqiy YO'Q</u>
<u>++ --</u>	<u>Bitta songa oshirish, kamaytirish</u>
<u>@</u>	<u>Hatolarni berkitish</u>
<u>/ * %</u>	<u>Bo'lish, ko'paytirish, qoldiq</u>
<u>+ - .</u>	<u>Qo'shish, ayirish, kesish</u>
<u><< >></u>	<u>Chapga, o'nga surish</u>
<u>< <= > >=</u>	<u>kichik, kichik va teng, katta, katta va teng</u>
<u>! <></u>	<u>Teng, teng emas, o'xshash, teng emas</u>
<u>& ^{JI} </u>	<u>AND, XOR, OR</u>
<u>&& </u>	<u>AND, OR</u>
<u>?:</u>	<u>uchlik operatori</u>
<u>= += *= /= .=</u>	<u>Belgilab berish operatorlari</u>
<u>%= &= = ^{JI} =</u>	
<u><<= >>=</u>	
<u>AND XOR OR</u>	<u>Mantiqiy va, XOR, yoki</u>

Keling yuqoridagi operatorlar bilan ba'zi bir misollarni ko'rib chiqaylik.

`$a=5; // a teng bechga`

`$a=3*3*4*5; //a tengshu sonlar ko'paytmasiga`

`$a=(5-(6-4)); //avval 6-4 songra esa 5-(6-4) bo'ladi`

`$a+=5; // $a ning qiymatiga 5 qo 'shilib yana $a ga yozish.`

`$a/=5; // $a ning qiymati 5'ga bo'linib keyin esa qiymatni $a'gayozadi.`

`$a++; // $a ning qiymatiga 1 qo'shiladi`

`$a--; // $a ning qiymatidan 1 ayirib tashlanadi`

Lekin operandlarni joylashishini ham o'zgartirib yozishingiz mumkin, ammo uni bajaruvchi ishi ozgina o'zgaradi.

Misolda ko'raylik:

`$qiymat=$a++ // avval $qiymat'ga $a ning qiymatini yozadi,`

`so'ngra $a ning qiymatiga 1 qo'shadi.`

`$qiymat=++$a //avval $a ning qiymaga 1 qo'shiladi, so'ngra $qiymat ga $a ning qiymatini beradi.`

agarda siz tenglikni tekshirmoqchi bo'lsangiz unda:

`$a==$b // $a ni $b bilan teng/tengmasligini tekshiradi`

`$a<$b // $a ni $b dan kichikligini tekshiradi`

Uchlik tekshirish.

`($a-12)?5:-1 //agarda $a=12 bo'lsa unda 5 soni qaytadi, agarda teng bo'lmasa 1 soni qaytadi. round()`

Bu funksiyamiz qandaydir qoldiqli sonni yahlitlash uchun ishlatiladi.

`float round(float son [,nuqtadan_keyin])` bu yerda son bu biz yahlitlamoqchi bo'lgan sonidir, nuqtadan_keyin bu nuqtadan so'ng qancha songacha yahlitlashni bildiradi. misol:

`<?`

`$son=12.3256; echo $round($son, 3); echo $round ($son, 2); echo $round ($son, 1);`

`?>`

shunda bizning oynaga quyidagilar chiqadi:

12.326

12.33

12.3

Bu yerda ko'rganingizdek 5 va undan yuqori bo'lsa unda oldindigi songa 1 qo'shadi agarda 5 dan kam bo'lsa unda faqatgina olib tashlaydi xolos. **ceil()/floor()**

ceil() bu keyingi songa yaxlitlaydi (12.3 bo'lsa unda 13 bo'ladi)

floor() bu bitta past songa yaxlitlaydi (12.6 bo'lsa unda 12 bo'ladi)

Ya'ni bu yerda qoldiqga qaralmaydi faqatgina butun qismini oladi. Demak bitta yuqorisini olish uchun **ceil** ishlatiladi va bitta pastgi sonni olish uchun esa **floor** funksiyasi ishlatiladi. **abs()**

Bu funksiya sonni oldidagi belgisiga olib tashlaydi, ya'ni agarda sizda manfiy son bo'lsa unda uni musbatga o'giradi. misol:

```
<?
```

```
echo abs(4.2);
```

```
// oynaga 4.2 chiqadi
```

```
echo abs(4.2); // oynaga 4.2 chiqadi
```

```
echo abs(5); // oynaga 5 chiqadi
```

```
?>
```

rand()/srand()

Qandaydir tasodifiy son olish uchun shu ikki funksiya ishlatiladi.

```
srand(((double)microtime()*1000000)
```

```
$randomnumber=rand()
```

Mana shu ko'dni ishlatsangiz sizda haqiqatdan ham tasodifiy son bo'ladi. Agarda siz ikki son orasida son olmoqchi bo'lsangiz unda **rand(0, 10)** kabi ishlatishingiz mumkindir, shunda sizda 0 va 10 orasida qandaydir son chiqadi.

Sikl operatorlari IF

If operatori, bu bizning tekshirish operatirimizdir.

Yozilishi: *if (tekshirish) { yozuvimiz }*

yoki

if (tekshirish) {

yozuvimiz

```
}  
else { yozuvimiz  
}
```

Misol:

```
if($a==$b) {  
    print "\$a teng ekan \$b ga";  
}  
else {  
    print "teng emas ekan";  
}
```

Bu tekshirishimiz, bizga \$a va \$b ni bir biri bilan solishtirib agarda ular teng bo'lsa unda ekranimizga "\$a teng ekan \$b ga" yozuvini chiqaradi, agarda teng bo'lmasa unda "teng emas ekan" yozuvini chiqaradi.

Keling butun bir misolni ko'rib chiqamiz.

```
<?  
$a=15;  
$b=15;  
?>  
<html>  
<head>  
<title>Iflar </title>  
</head>  
<body>  
<?  
if ($a==$b){  
    print "Ikki son bir biriga teng";  
}  
else{  
    print "Ikki son bir biriga teng emas ekan ";
```

```
}  
?>  
</body>  
</html>
```

elseif

Bu if operatorimizga yana bitta tekshirishni qo'shib beradi.

```
if (tekshirish) { yozuv }  
elseif (tekshirish) { yozuv }
```

Misolda ko'raylik.

```
if ($a<200) {  
    print "Sonimiz 200 sonidan kichik ekan ";  
}  
  
elseif ($a<500) {  
    print "Sonimiz 200 dan katta, lekin 500 dan kichik ekan ";  
}  
  
else {  
    print "Sonimiz 500 dan ham katta ekan ";  
}
```

Mana shu misolda sonimiz tekshirilib, uni qiymatiga qarab ekranimizga yozuv chiqadi.

IF operatorini yozishni ikkinchi turi ham bordir. Bu ikki tur bir biridan vazifasi bo'yicha hech qanday farq qilmaydi.

```
if (tekshirish):  
    yozuv  
else:  
    yozuv  
endif;
```

while

Bu operatorimiz qandaydir ishni bir necha marotaba qayta qayta qilish uchun juda ham qulaydir.

while (tekshirish):

yozuv

endwhile;

keling bir misol bilan ko'rib chiqaylik.

$n=5$;

$ncopy=n$;

$factorial=1$; *while* ($n>0$):

$factorial=n * factorial$;

n ;

endwhile;

print “The factorial of $ncopy$ is $factorial$ ”; **do..while**

Operator *do..while* huddi *while* kabi ishlaydi, lekin kichkina farqi tekshirish boshida emas oxirida bo'ladi, shuning uchun *do..while* eng kamida bir marotaba ishlaydi. *do*:

yozuv

while

(tekshiruv);

keling misolda ham ko'raylik.

$n=5$;

$ncopy=n$;

$factorial=1$;

do:

$factorial=n * factorial$;

n ;

while ($n>0$);

print “The factorial of $ncopy$ is $factorial$ ”; bu ham yuqoridagi misol kabi oynamizga “The factorial of 5 is 120” kabi yozuv chiqaradi. **for**

Bu operatorimiz biz uchun qandaydir programma kodimizni qanchadir marotaba qayta qayta ishlatib beradi.

for(tanitish:tekshiruv;

o'zgarishi){ yozuv }

Keling misol bilan ko'rib chiqamiz.

```
for ($i=10;$i<=100;i+=10){  
print "\$i=$i <br> ”;  
}
```

shuni qandaydir html kodingizga qo'yib tekshirib ko'ring. Bu misolda bizning operatorimiz \$i ga boshida 10 sonini beradi va uni yuzdan kichik yoki teng bo'lgunicha ishlatadi, va har bir oshishi 10 sonidir, har gal \$i'ga 10 soni qo'shilib boradi.

break

Bu qo'shimcha operatorimiz qandaydir ishni bo'lib qaytadan chiqib ketish uchundir.

Ya'ni misolga qarang:

```
$x=5;  
for (;$x+=2) {  
print “$x “; if ($x==15): break; endif;  
}
```

Shunda for operatorimiz \$x ning 15 soni bo'lganigacha ishlaydi, for operatorini ishini esa break operatori bo'ladi. **foreach**

Massivlar bilan ishlash uchun for operatorining qulaylashtirilganidir.

```
foreach (massiv as $element) { yozuv }  
yoki  
foreach (massiv as $kalit=>$element){ yozuv  
}
```

misol uchun:

```
$menu=array(“juma”, “shanba”, “yakshanba”); foreach ($menu as $item){  
print “$item <br> ”;  
}
```

switch

Huddi if operatori kabidir, lekin undan farqi, birdaniga bir qancha tekshirishlar tekshiriladi.

Keling eng yaxshisi misol bilan ko'raylik.

```
switch(tanitish){  
  case(shart):  
    yozuv  
  case(shart):  
    yozuv  
  default:  
    yozuv  
}
```

bunda tanitilgan o'zgaruvchini shartlariga qarab turib nimani bajarishini belgilab berasiz. Agarda hech qanday shart bajarilmasa unda default'ning ichidagi ish bajariladi.

Misol:

```
$user_input="recipes ";  
switch($userinput){  
  case("search "):  
    print "Lets perform search ";  
    break;  
  case("dictionary"):  
    print "What word would you like to look up? ";  
break;  
  case ("recipes"):  
    print "Here is a list of recipes... ";  
    break;  
  default:  
    print "Here is the menu... "; break;  
}
```

Mana ko'rganingizdek `$user_input` bir qancha so'zlarga tekshiriladi (search, recipes, dictionary) va recipes to'g'ri kelganligi uchun undagi ish nima bo'lsa shuni bajariladi. Nima uchun break ishlatdik, sababi ishni qilib bo'lgandan keyin biz switch operatorini ishini bitirishini hohlaymiz, qolganlarini tekshirishi bizga kerak emas, shunda ortiqcha vaqt ketmaydi.

```
continue
```

Agarda for, yoki boshqa davomli operatorlaringizni ichida yozgan kodingizni qandaydir qismidan so'ng qolganlarini bajarilmasdan yana boshidan boshlanishini hohlasangiz unda continue operatorini ishlatasiz.

Keling misolda ko'raylik.

```
$boundary=100;
for ($i=0;$i<=boundary; $i++){
    if (! is_prime($i)):
        continue;
    endif;
    $primecounter++;
}
```

Bu misolda toq son bo'lsa (`is_prime`) unda for ishini davom etiradi, ya'ni `$prime_counter++` operatori ishlamasdan boshiga for operatoriga ish beriladi. Boshiga ish berilishi degani for yana boshidan ishini boshlamaydi, vaholanki for o'z ishini davom etiradi, lekin for ning ifdan keyingi ishlari bajarilmasdan boshiga qaytadi.

Funksiya nima?

Funksiya bu programmadagi bir programma parchasi bo'lib o'z ismi bo'ladi. Funksiya qandaydir aniq bor ishni bajaradi. Funksiyani ustunligi shundaki, funksiya bir marotaba yozilib uni xohlagan joyingizda qayta qayta ishlatishingiz va sizga kerak bo'lgan vaqtda uni osongina o'zgartirishingiz mumkin.

Yuqorida biz funksiyaning o'ziga bo'lsa ham ko'rib chiqdik, bu yerda esa sizga batafsil ya'ni to'la shakilda tushuntirib o'taman.

Yozilishi

```
function ($o'zgaruvchi1, $o'zgaruvchi2, $o'zgaruvchi3...){  
yozuvlar }
```

Funksiyani siz bir birini ichiga qo'shib ham yozishingiz mumkindir. Va yana bir misol, agarda siz universal copyright funksiyani yozmoqchi bo'lsangiz unda sahifa yoki nimanidir nomini tashqaridan olishingiz mumkin. Misolga qarang:

```
function copyright($kitob){  
print "Copyright &copy; 2006 $kitob , GNU GPL Litsensiyasi ostida "  
}  
copyright("PHP davrasida");
```

Funksiyangiz qandaydir yozuv yoki sonni ham sizga qaytarishi mumkin. Ya'nikim, agarda siz hisob kitob ishini qilmoqchi bo'lsangiz va sizga uni natijasi kerak bo'lsa, unda siz funksiyangizdan qandaydir natijani qaytarishingiz mumkin. Misolga qarang:

```
$narx=15;  
$son=3;  
function hisob($narx, $son){ return $narx*$son;  
}  
  
$total=hisob($narx, $son); print "Umumiy narhi: $total";
```

shunda sizga narxni songa qanchaligiga ko'paytirib natijasini chiqarib beradi.

Yana funksiyalarni ich ichiga, ya'ni o'zidan o'zini chaqirishingiz mumkindir, bu "recursive function" - "rekursiv funksiya" deb ataladi. Misol bilan ko'raylik:

```
function summation($count){ if ($count!=0):  
return $count+summation($count-1); endif;}  
  
$sum =summation (10); print "Summation=$sum";
```

bu yerda qilinadigan ishi shuki, avval 10 ga 9 ni qo'shadi ya'ni, o'zini yana chaqiradi faqat 9 soni bilan 9 sonidagi funksiya esa 8 bilan yana o'zini chaqiradi. Bu oxirida 0 bo'lguncha davom etadi. Shunda ekraningizda 1 dan 10 gacha sonlar yig'indisi chiqadi.

Agar siz juda ham ko'p funksiyalar ishlatish niyatida bo'lsangiz unda funksiyalar uchun alohida bir fayl yaratib shu faylga hammasini yozishingiz

mumkin, keyin esa shu faylni asosiy oynangizda chaqirib ichidagi funksiyalarni ishlatishingiz mumkin.

Buning uchun qandaydir qo'shimcha .inc yaratib ya'ni fayl yaratib, uni ichiga bir qancha funksiyalar yozing.

Misol: qo'shimcha.inc

```
<?  
function copyright(){  
}function hisob(){  
}  
function summation (){  
}  
?>
```

Keyin esa asosiy kodingizda *include (faylga yo'l)*; operatori bilan qo'shing.

Ya'ni:

```
<?  
include (qoshimcha.inc);  
hisob();  
$sum=summation(10);  
?>
```

Object Oriented Programming (OOP)

Bu programmalash, yangi programmalash turidir, ya'ni, agarda siz C++, Visual Basic, Delphi kabi programmalash tillarini o'rgangan bo'lsangiz bu siz uchun yangilik bo'lmaydi, agarda bilmasangiz unda shu mavzuni ko'rib chiqqaningizdan so'ng sizda bu programmalash turi haqida ma'lumotingiz bo'ladi. OOP - Bu programmangizda qandaydir bir ob'yekt yaratib undan keyingi o'zingizga kerak bo'lgan yerlarda ishlatishdir. Ya'ni bo'lmagan bir ob'yekt hosil qilishdir.

Class

Class: bu OOPning asosidir. Ya'ni siz klas yaratasisiz va undan keyinchalik foydalanishingiz mumkindir.

Keling misolda ko'raylik

```
class Class_name{ //Class_name nomli klas yaratdik
var $attribute1; //ichida xohlaganimizcha o'zgaruvchi tanitamiz
var attribute 2;

function function1(){ //qancha istasak shuncha funksiya yaratamiz
}

function functionN(){
}

} //bu yerda esa Class_Name yopiladi.
```

Mana ko'rganingizdek biz bu yerda class bilan boshladik va ichida kerakli o'zgaruvchi va kerakli funksiya yaratdik.

Agarda siz ob'yektingizni ichida shu ob'yektingizni qandaydir funksiyasiga yoki o'zgaruvchisiga murojat qilmoqchi bo'lsangiz unda \$this funksiyasidan foydalanasiz.

Misol:

```
<?
class Webpage(){ var
$bgcolor;

function setBgColor($color) {
$this>
bgcolor=$color;
}

function getBgColor(){
return $this> bgcolor;
}}
?>
```

Mana biz o'zimizga klas yaratdik, endi ob'yekt yaratamiz.

\$home_page=new Webpage; //home_page nomli ob'yekt yaratdik, ya'ni u aynan Webpage kabi.

`$home_page->setBgColor("black");` //Bu yerda esa biz home_page'ga black rangini yubordik.

Siz bu yaratgan klaslardan yana bir qancha ichki klas yarata olasiz, ya'ni, Webpage klasidan foydalanib unga boshqa qo'shimchalar ham qo'shishingiz mumkindir.

Misol:

```
<?
class Webpage(){ var
$bgcolor;

function setBgColor($color) {
$this>
bgcolor=$color;
} function getBgColor(){ return $this> bgcolor;
}

}

class UzWebpage extends Webpage{ var
admin;

function setSiteAdmin($adm){
$this>
admin=$adm;
}

function getSiteAdmin(){
return $this>
admin
}}
?>
```

Mana bu yerda biz Webpage'ni yana ham kengaytiridik, ya'ni UzWebpage qildik va unga qo'shimcha funksiya berdik, ya'ni sitening administratorini berib chiqdik.

Array `get_class_methods(string class_ismi)`

Bu funksiyamiz klasning ichida tanitilgan funksiyalarni ko'rsatib beradi.

Misol uchun yuqoridagini tekshirib ko'raylik ya'ni eng oxiriga

```
$test=get_class_methods(Webpage);      print
```

```
$test[0]; print $test[1];
```

yozib tekshirib ko'ring, sizda `setbgcolor`, va `getbgcolor` chiqishi kerak.

Array `get_class_var(string class_ismi)`

Classning ichidagi o'zgarmaslarni qaytaradi. Ya'ni yuqoridagi `get_class_methods` kabi ammo, farqi o'zgarmaslarni qaytarishidir.

Array `get_object_vars(ob'yekt_ismi)`

Yaratilgan ob'yektning ichida agarda qandaydir o'zgarmasga nimadir tanitilgan bo'lsa shularni hammasini ko'rsatib beradi.

Kelin misolga qarang:

```
<?
class Vehicle{ var $wheels;
}
class Land extends Vehicle{ var $engine;
}

class car extends Land{ var $doors;
function car($doors, $eng, $wheels){
$this>
doors=$doors;
$this>
engine=$eng;
$this>
wheels=$wheels;
} function get_wheels(){ return $this>
wheels;
}
}
```

```

$toyota=new car(2, 400, 4);
$vars=getobject_vars($toyota);
while (list($keys, $value)=each($vars)): print $keys==>
$value <br> "; endwhile;
?>

```

shunda
 oynangizda
 doors==>2
 engine==>400
 wheels==>2
 chiqadi.

method_exists()

Ob'yektimizda qandaydir funksiya bor yo'qligini tekshirib chiqadi. Agarda bor bo'lsa unda TRUE agarda yo'q bo'lsa unda FALSE qaytadi. **get_class()**

Qandaydir ob'yektimiz qaysi klasni ichidaligini qaytaradi.

Misolga qarang:

```

Class Vehicle {
}
class Land extends Vehicle {
}

```

```
$car=new Land;
```

```
$class_a=get_class($car); shunda class_a=Land bo'ladi. get_parent_class()
```

Aynan yuqoridagi kabi ammo, asosiy oyna classni qaytaradi,
 ya'ni \$class_a=get_parent_class(\$car); class_a=Vehicle bo'ladi.
 is_subclass_of()

Bu funksiya qandaydir ob'yekt qaysidir klasdan yaratilib yaratilmaganini tekshiradi.

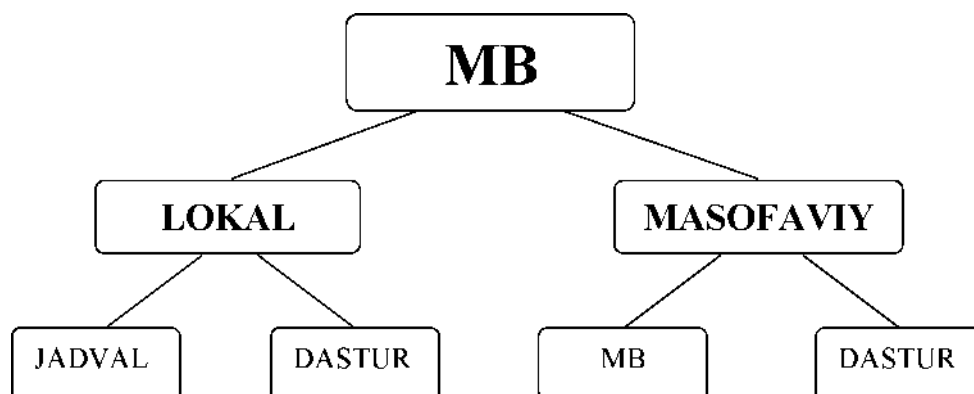
```
Bool issubclassof(object ob 'yektismi, string class ismi) get_declared_classes()
```

Bu funksiya esa, qanday klaslar yaratilgan ya'ni tanitilgan bo'lsa hammasini ekranga chiqaradi. Misol:Array get_declared_classes()

2.2-§. Ma'lumotlar bazasi va uning asosiy tushunchalari. MySQL

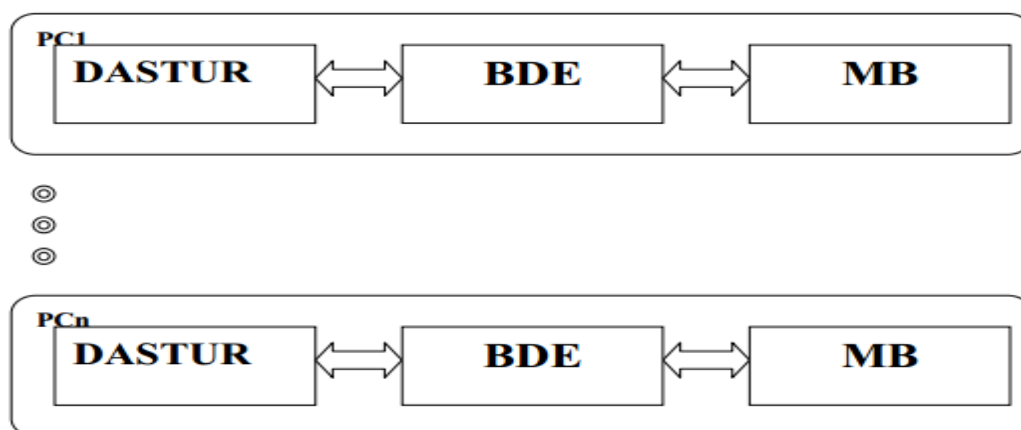
ma'lumotlar bazasi

Ma'lumotlar bazasi tarixi. Ma'lumotlar bazasi lokal va masofaviy bo'lishi mumkin.

2.2.1 - rasm. Ma'lumotlar bazasining struktura tuzilishi.

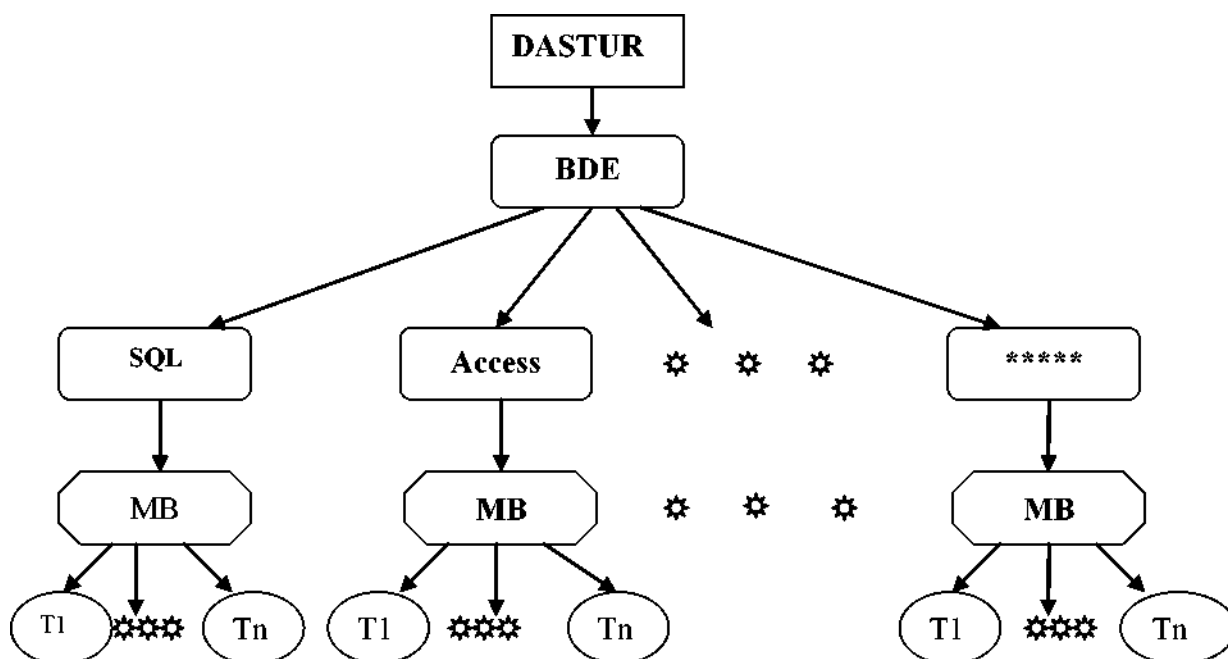
Lokal ma'lumotlar bazasi undan foydalanayotgan dastur bilan bitta kompyuterda joylashgan bo'ladi. Bunday hollarda axborot tizimlari lokal axborot tizimlarida qurilgan deb hisoblanadi. Ma'lumotlar bazasi bilan ishlash bir foydalanuvchi rejimida amalga oshiriladi.

2.2.2 – rasm.Dastur va MB ning BDE orqali bog'lanishi.

Ikkita bir-birini tushunmaydigan odamlarni bir-birini tushunish uchun o'rtasiga tarjimon kerak bo'ladi. Dastur va ma'lumotlar bazasini ham bir-biriga bog'lash uchun BDE dan foydalanamiz.

Bunda dastur quyidagicha ishlaydi:

2.2.3 – rasm.Dastur va bir necha MB ning BDE orqali bog’lanishi.

Fayl server arxitekturasida ko’pincha foydalanuvchilari kam bo’lgan tarmoqlarda foydalaniladi. Ko’pincha bunday tizimlar Paradox yoki Dbase bazalari asosida quriladi. Fayl server arxitekturasida quyidagi kamchiliklarga ega:

Foydalanuvchi doimo lokal ko’chirish bilan ishlaydi. Agar jadvallarda o’zgarish bo’lsa lokal nusxani ma’lumotlar bazasini uzatadi va qayta qabul qiladi. Buning hisobiga tarmoqda aylanma ma’lumotlar oshib ketadi va yuklanish yuzaga kelib qoladi.

Ikkinchi kamchiligi shundaki har bir kompyuterda o’zini Ma’lumotlar bazasini lokal nusxasi bo’lgani uchun unda amalga oshirilayotgan o’zgarishlar qolgan foydalanuvchilarga bir o’z vaqt noma’lum bo’lib turadi.

Ma’lumotlar bazasidagi ma’lumotlarni qayta ishlash operatsiyalari Ma’lumotlar bazasi ma’lumotlarini qayta ishlashga quyidagi operatsiyalar kiradi:

- Ma’lumotlar bazasini yaratish.
- Ma’lumotlar bazasini o’zgartirish.
- Ma’lumotlar bazasini yangilash.

- Ma'lumotlar bazasini tartiblash.
- Ma'lumotlar bazasidan ma'lumotlarni qidirish.
- Ma'lumotlar bazasini fayl ko'rinishida qayta ishlash.
- Ma'lumotlar bazasini diskdan yuklash.
- Ma'lumotlar bazasidan foydalanib hisobotlar yaratish va bosmaga chiqarish.

MySQL ma'lumotlar bazasi

MySQL (oqilishi "May es kyu el"). Relyatzional ma'lumotlar bazasini boshqarish sistemasi. Turli operatsion sistemalarda qo'llanishga moslashtirilgan Open-Source- mahsulot bo'lib, ko'pchilik dinamik web-sahifalar uchun asos hisoblanadi. MySQL Shvetsiyadagi MySQL AB firmasi tomonida yaratilgan bo'lib, 2008 yilning fevralida Sun Microsystems tomonida sotib olingan. Endlikda dastur kodini yaratishgda ushbu firma javobgar. MySQL Server ochiq, ya'ni tekin dasturiy ta'minot bo'lib, General Public License himoyasidadir. MySQL AB/Sun firmasi dastur kodiga mualliflik huquqiga egaligi sababli, ushbu dasturiy ta'minotning kommerzial turi ham bor. MySQL nomining kelib chiqishi aniq emas. 1996 yildan beri ko'plab biblioteka va tool (vosita)lar nomi oldida My prefiksi qo'yila boshlangan. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra esa firmani tashkil qilganlardan biri hisoblanuvchi Monty Wideniusning qizi ismidan va SQL, ya'ni Structured Query Language (Strukturaviy so'rovlar tili) birikmasidan tashkil topgan. Unix, MacOS X va Linuxdan tashqari, MySQL Windows, OS/2 va i5/OS (avvalgi OS/400) uchun ham moslashtirilgan. Windows uchun esa ba'zida ayrim cheklanishlar uchraydi. MySQL ko'pincha web-servis uchun ma'lumotlarni saqlashda qo'llaniladi, webserver Apache va PHP bilan birgalikda ishlatiladi. MySQL hozirda 6.000.000 dan ortiq foydalanuvchilar va kuniga 35.000 dan ortiq download qilinadigan dunyoning eng mashhur ma'lumotlarni boshqarish sistemasidir.

MySQL ning asosiy funksiyalari quyidagilar: **mysql_connect()**

Funksiya MySQL serveriga bog'lanish uchun ishlatiladi. Ulangandan keyin esa kerakli bazani tanlashingiz mumkin.

Int mysql_connect (string host [:port] [, string login] [, string passowrd])
misol:

@mysql_connect("localhost", "user", "user") or die ("Could not connect to MySQL server!");

<?

\$link=@mysql_connect("localhost", "user", "user") or die ("Could not connect to server! ");

?>

mysql_select_db()

MySQL bazasini tanlash uchun ishlatiladi.

Int mysql_select_db(string bazani_nomi [, int ulanish_korsatgichi]) misol;

<?

@mysql_connect("localhost", "user", "user") or die ("Could not connect to MySQL server! ");

@mysql_select_db("guestbook");

?>

mysql_close()

Bu oldindan ochgan ulanishni yopish uchundir.

Int mysql_close([int ulanish_korsatgichi])

<?

@mysql_connect ("localhost", "user", "user") or die ("Could not connect to MySQL server! ");

@mysql_select_db("guestbook"); print "Ulandik";

@mysql_close();

print "Uzildik";

?>

Bu yerda biz avval ulandik keyin esa uzdik bog'lanishni. Bu yerda biz ulanish ko'rsatgichini ko'rsatmadik sababi bizda faqatgina bitta ulanish bor.

mysql_query()

Bu funksiyamiz bazadan o'qish yoki bazaga yozish ishlari uchun, ya'ni query uchun ishlatiladi.

Int mysql_query(string query [, int ulanish_korsatgichi]) query SQL tilidagi komanda yoki komandalar to'plami bo'ladi.

Misolni keyingi funksiyada ko'rib chiqamiz.

mysql_affected_rows()

Agarda biz bazaga yozsak mysql_query() bilan va biz qancha qatorlarni o'zgarganini bilmoqchi bo'lsak unda shu funksiya bizga yordam beradi.

Int mysql_affected_rows([int ulanish_korsatgichi]) misol:

```
<?
```

```
@mysql_connect ("localhost", "user", "user") or die("Could not connect to Server! ");
```

```
@mysql_select_db("uzinfo ") or die("Could not connect to Database! ");  
$query="update guestbook set name='test' where email='sinch@uz';  
$result=mysqlquery($query);
```

```
print "Ozgargan qatorlar soni: ", mysqlaffectedrowsQ; mysql_close();
```

```
?>
```

Shunda oynangizga bitta o'zgargan ya'ni "Ozgargan qatorlar soni: 1" deb chiqadi.

mysql_num_rows()

Funksiyamiz Select komandasidan qaytgan qatorlar sonini beradi.

Int mysql_num_rows(int qaytish_raqami)

Qaytish raqami oldindan ishlatilgan query'ning raqamidir.

Misol:

```
<?
```

```
@mysql_connect ("localhost", "user", "user") or die("Could not connect to Server! ");
```

```
@mysql_select_db("uzinfo ") or die("Could not connect to Database! ");  
$query="select name from guestbook";
```

```
$result=mysqlquery($query);
```

```
print "Tanlangan qatorlar soni: ", mysql_num_rows($result); mysql_close();
```

```
?>
```

Shunda oynamizga qancha qatorlar tanlangan bo'lsa shularni sonini qaytaradi.

mysql_result()

Bu funksiya mysql_query() bilan birgalikda ishlatiladi va Select komandasi uchundir. Select'dan qaytgan ma'lumotni ya'ni so'rovni natijasini qaytaradi.

Int mysql_result(int qaytish_raqami, int yozuv [, mixed joy]) misol:

```
<?
@mysql_connect ("localhost", "user", "user") or die("Could not connect to
Server! ");
@mysql_select_db("uzinfo ") or die("Could not connect to Database! ");
$query="select * from guestbook";
$result=mysql_query($query);
$x=0;
while($x<mysql_num_rows($result)):
$name=mysql_result($result, $x, "name");
$email=mysql_result($result, $x, "email"); $comments=mysql_result($result,
$x, "comments");
print "$name $email $comments "; print "<br>";
$x++;
endwhile;
mysqlclose();
?>
```

Shunda oynamizga ism email comments ketma ket chiqadi.

Misol uchun shu kabi

sinch uzinfo@inbox.ru hayot gozal azmi azmi@yahoo.com
men keldim

mana shu kabi. **mysql_fetch_row()**

mysql_result() kabidir faqat farqi shundaki birdaniga bitta qatomi hammasini o'zgarmasga yozadi.

Array mysql_fetch_row(int qaytish_raqami) keling misolda ko'raylik.

```
<?
```

```
@mysqlconnect ("localhost", "user", "user") or die("Could not connect to
Server! ");
```

```
@mysqlselectdb("uzinfo ") or die("Could not connect to Database! ");
$query="select *from guestbook";
```

```
$result=mysql_query($query);
```

```
while($row=mysql_fetch_row($result)):
```

```
print "$row[name] $row[email] $row[comments] ";
```

```
print "<br>";
```

```
endwhile;
```

```
mysql_close();
```

```
?>
```

Yuqoridagi funksiya kabi chiqaradi.

mysql_fetch_array()

Aynan mysql_fetch_row() kabidir, ammo farqi shundaki bu funksiyada siz o'zgarmaslarga qanday yozishni belgilaysiz, ya'ni ismi bilan, yoki raqamli yoki ham raqam ham ismi bilan yozishi mumkin.

Array mysql_fetch_array(int qaytish_raqami [, int index_turi]) index_turi: MYSQL_ASSOC - ismi kabi yozish (\$row["mme"]) MYSQL_NUM - raqamli (\$row[1])

MYSQL_BOTH - ikkalasi

agarda hech qaysisini ko'rsatmasangiz unda MYSQL_ASSOC ni ishlatadi.

Misol:

```
<?
```

```
@mysql_connect ("localhost", "user", "user") or die("Could not connect to
Server! ");
```

```
@mysql_select_db("uzinfo ") or die("Could not connect to Database! ");
$query="select *from guestbook";
```

```
$result=mysql_query($query);
```

```
while($row =mysql_fetch_array($result)):
```

```
print "$row[name] $row[email] $row[comments] ";
```

```
print "<br>";  
endwhile;  
mysql_close();  
?>
```

Mana yuqoridagini aynan qaytardi.

2.3-§. Serverlar haqida tushuncha. Denwer muhiti.

Web sohasida, asosiy ishlarni web dizaynerlar, web dasturchilar amalga oshirishadi. Dizaynerlik qobiliyati bo'lmaganlar web dasturchilik bilan shug'ullanishadi. Dastlab ular html, css da kodlar yozishni boshlashadi. Keyin dasturlashga o'tib, php, java, asp, perl lardan birini tanlab, o'z faoliyatlarini davom ettirishadi. Ko'pchilik php web dasturlash tilini tanlashadi, chunki bu til qolganlariga qaraganda biroz soddaroqdir.

PHP serverli dasturlash tili hisoblanadi, ya'ni kodlar serverda qayta ishlanadi, bu degani server kerak bo'ladi(Apache). Undan so'ng ma'lumotlar saqlanishi uchun ma'lumotlar bazasi kerak bo'ladi(MySql). Ko'rinib turibdiki, bitta sayt qilish uchun bir necha dasturlarni o'rnatish kerak. Men ushbu bitiruv malakaviy ishining dasturiy qismida Denwer muhitidan foydalanganligim uchun yuqoridagi barcha dasturlarni o'zida to'plagan Denwer muhitini ko'rib chiqamiz.

Denwer - bu bir necha distributivlar va dasturlar yig'indisi bo'lib, Windows operatsion tizimida, internetga ulanmagan holda, saytlar, web sahifalar, web dasturlar yaratishga mo'ljallangan dasturdir. Uning asoschisi, php dasturchi — Dmitriy Koterov hisoblanadi. Bu dasturni o'rnatganingizdan so'ng sizga quyidagi paketlar o'rnatiladi va sayt yaratish uchun barcha sharoitlar yaratiladi:

- Apache web serveri. PHP kodlarini qayta ishlovchi muhit. Bu server SSI, SSL shifrlashlar bilan ham ishlay oladi.
- PHP intepretatori. Yozilgan php kodlarni mashina tiliga o'girib beradi.
- MySql ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi(MBBT). Yaratiladigan sayt ma'lumotlari saqlanadigan joy. Bazadan php kodlari orqali ma'lumotlar chiqarib olinadi.

- Barcha xizmatlarni o`chirib yoquvchi(avtomatlashtirilgan) fayllar(start, stop, restart).
- MySQL MBBT ni boshqarish uchun, php web dasturlash tilida yozilgan phpmyadmin nomli admin panel.
- Pochta xizmatlari bilan ishlovchi sendmail va SMTP emulyatorlari. Bu emulyatorlar PHP, PERL tillari bilan ishlay oladi.

Va boshqalar...

Denwer dasturi Freeware hisoblanadi. Bu degani uni ko`chirish va o`rnatish bepuldir. Faqtgina bu dasturni o`rnatib, yaxshilab sozlab olish lozim. Boshlovchi web dasturchilar sozlashda biroz qiynalishlari mumkin, tajriba to`plab olganlaridan so`ng, bu ishdan oson ish bo`lmay qoladi.

Denwerning quyidagi afzalliklari mavjud:

1. O`rnatish juda sodda.
2. Web server va ma`lumotlar bazasini birgina klik orqali ishga tushirib, to`xtatishingiz mumkin.
3. Dastur hajmi ham kichik(10 mb dan kam).
4. Dastur o`rnatilganda, tizimda faqat bitta papka hosil bo`ladi va barcha ishlar shuni ichida amalga oshiriladi.
5. Virtul xostlar yaratadi va uni avtomat boshqaradi.
6. Ma`lumotlar bazasi uchun web interfeys mavjudligi/phpmyadmin).
7. Elektron xatlar jo`natish uchun sendmail emulyatori mavjudligi.
8. Dasturni bir marotaba o`rnatsangiz bo`ldi, keyinchalik shu o`rnatilgan fayllarni ko`chirib boshqa yerda ham ishlatishingiz mumkin bo`ladi.

Xullas, agar siz web dasturlash bilan shug`ullanishni endi boshlagan bo`lsangiz, bu dastur siz uchun juda muhim. Keyinchalik (biroz tajriba to`plaganingizdan so`ng) Apache, php, Mysql larni o`zingiz alohida alohida o`rnatib, o`rganib chiqishingiz mumkin bo`ladi.

III.DASTURIY TA'MINOTNI YARATILISH TAFSILOTLARI

3.1-§. Institutdagi talabalar bo'limi haqida ma'lumotlar.

O'zbekiston Respublikasidagi barcha oliy ta'lim muassasalarida tabalar bilan ishlovchi talabalar bo'limlari mavjud bo'lishadi. Talabalar bo'limi ishchilari uchun shtatlar ajratiladi. Talabalar bo'limi institutning Xodimlar bo'limi tarkibida bo'ladi. Quyida oliy ta'lim muassasalaridagi talabalar bo'limining asosiy vazifalari va majburiyatlari Toshkent temir yo'l muhandislari instituti misolida tushuntirib o'tilgan.

Talabalar bo'limi Toshkent temir yo'l muhandislari institutining xodimlar bo'limi tarkibida bo'lib, institutda talabalarga oid shaxsiy xujjatlari ma'lumotlarni yig'ish va ularni qayta ishlash, talabalarga oid barcha shaxsiy ish xujjatlarini yuritishda rahbarlik qiladi va ularning nazoratini olib boradi.

Bo'lim o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Oliy ta'lim to'g'risidagi Nizom, institut Nizomi, Mehnat Qonunchiligiga oid me'yoriy - huquqiy hujjatlarga, institut rektori buyruqlariga, ko'rsatmalariga, yo'riqnomalariga hamda mazkur nizomga amal qiladi va o'z navbatida Toshkent temir yo'l muhandislari institutining xodimlar bo'limining asosiy tarkibiga kiradi.

3.2-§. Talabalar ma'lumotlar bazasi va uni boshqaruvchi interfeys yaratilishining afzalliklari

Axborot konturi doirasida boshqarish maqsadlari haqida, boshqariluvchi jarayon holati haqida, boshqaruvchi ta'sirlar haqida axborotga ega bo'linadi va uzatiladi. Axborot konturi axborotlarni yig'ish, uzatish, qayta ishlash va saqlash vositalari, shuningdek, axborotlarni ishlovchi xodimlar bilan birgalikda mazkur tashkilotning axborot tizimini tashkil etadi. Bu tizim dinamik rivojlanuvchidir, chunki axborot o'zgarishlarga uchraydi, uning tezligi tashkilot bajarayotgan vazifalarga bog'liq. Axborot tizimiga kiradigan ma'lumot sifatida axborotni shakllantiruvchi axborot manbalari va ma'lumotlarni yig'ish tizimi ko'rib chiqiladi. CHiqadigan axborot sifatida esa qarorlarni shakllantirish va qabul qilish,

ya'ni axborotdan maqsadli ravishda foydalanish tizimi tahlil etiladi. Demak, axborot tizimi axborotni boshlang'ich yig'ish va undan ikkilamchi foydalanish tizimi bilan o'zaro bog'liq.

Institut miqyosida yoki dekanatlar o'rtasida axborot almashinuvini ta'minlash maqsadida barcha ma'lumotlarni elektron ko'rinishda saqlash hozirgi kunda asosiy masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Biz yaratmoqchi bo'lgan ma'lumotlar bazasi va uni boshqaruvchi dastur ham institutdagi talabalar ma'lumotlarini saqlash, o'zgartirish, uzatish, qabul qilish va o'chirish kabi qator vazifalarni amalga oshirishga mo'ljallangan. Har qanday ma'lumot bazada saqlanadi va ixtiyoriy paytda uni izlab topishda va foydalanishda qulay imkoniyatlar yaratiladi. Ushbu dastur yaratuvchisi tomonidan ma'lumotlar xavfsizligi ta'minlanadi va tegishli shaxslargagina ularni ko'rish va o'zgartirish uchun ruxsat beriladi, chunki institutdagi talabalar haqidagi ma'lumotlar juda muhim hisoblanadi.

Talabalar ma'lumotlari bazasi bilan ishlovchi dastur institutdagi talabalar uchun quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

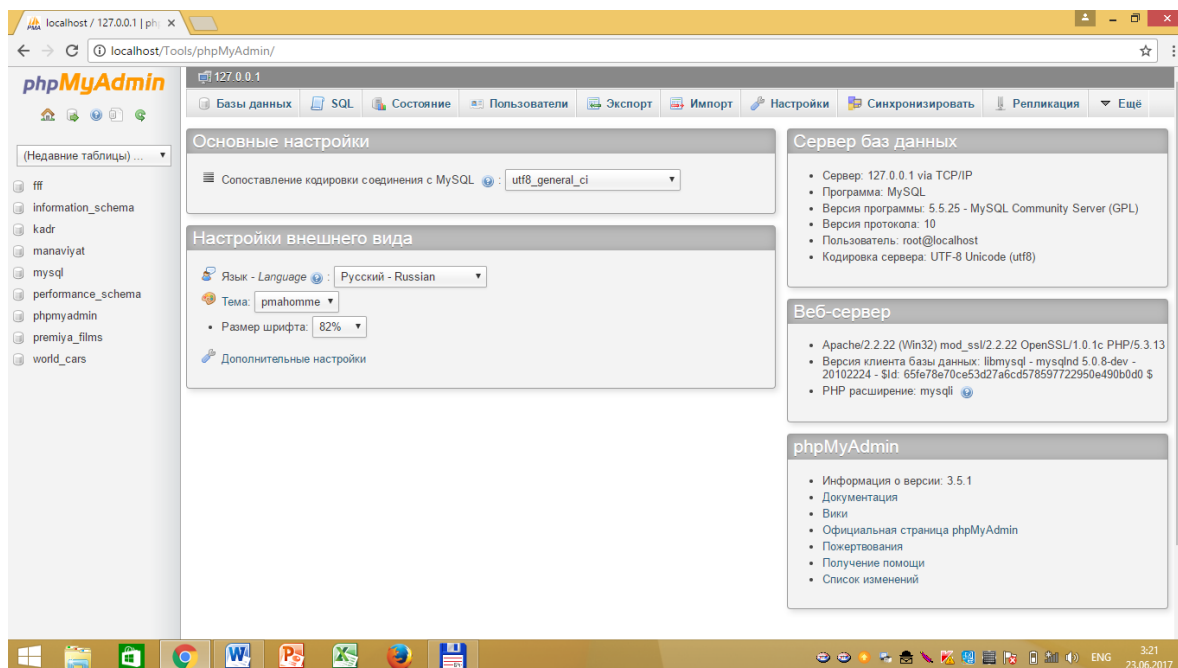
- Talabalar haqidagi barcha ma'lumotlarda qulay shaklda bazaga kiritish va o'zgartirish;
- Talabalarni kerakli xujjatlarini elektron ko'rinishda saqlash;
- Har bir talabaning shaxsiy ma'lumotlarini ruxsat berilgan dekanatlar tomonidan ko'rish va o'zgartirish;
- Fakultet dekanlari uchun qo'l ostidagi talabalar haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lish;
- Fakultet raxbari uchun barcha talabalarning umumiy ma'lumotlari haqida to'liq tasavvurga ega to'liq bo'lish va ularning ota onalari bilan bog'lanish;
- Talabalar bo'limi uchun talabaning o'qishga kirishidan tortib, bu talabaga tegishli bo'lgan barcha buyruqlar, qarorlar, mukofotlar haqida elektron xujjatlarni bazaga kiritib borish va ixtiyoriy vaqtda undan foydalanish;

- Yuqori tashkilotlarga talabalar haqida ixtiyoriy ko‘rinishdagi: institutdagi umumiy talabalar soni, o‘g‘il va qizlar soni, turmushga chiqqan yoki chiqmagan, oilalilar va hokazolar haqida tezkor va ishonchli hisobotlar yaratish;
- Barcha talabalar uchun shaxsiy xujjatlarini elektron ko‘rinishda masofadan turib olish va kerakli tartibda foydalanish;
- Va boshqalar;

Bir so‘z bilan aytganda, oliy ta‘lim muassasalarida zamonaviy axborot tizimlaridan foydalangan holda qulay shart-sharoitlar yaratish va xodimlar bo‘limi ishlarini engillashtirishda ushbu dastur muhim ahamiyat kasb etadi.

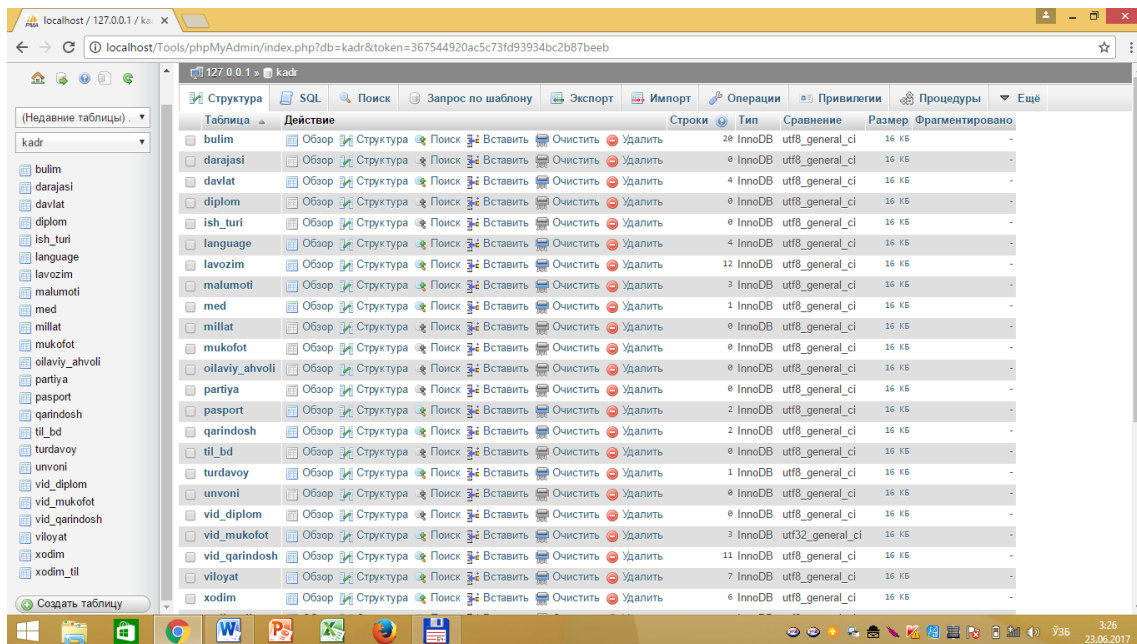
3.3-§. Institut talabalarining ma’lumotlar bazasi va uni boshqaruvchi interfeysning yaratilish tavsilotlari

Talabalar ma’lumotlari bazasi bilan ishlovchi dastur yaratilishidan oldin ma’lumotlar bazasini shakllantirish ishonchli ma’lumotlar bazasini boshqarish tizimi(MBBT) tanlanishi juda muhim. MySQL MBBT yordamida xodimlarning ma’lumotlar bazasini va kerakli jadvallarni yaratish orqali barcha ma’lumotlarni kiritish imkonini beruvchi bazaviy muhit shakllantiriladi. Hozirgi kunda eng ko‘p foydalanilayotgan MBBTlardan biri MySQL hisoblanadi. MySQL MBBT har tomonlama ishonchli va xavsizdir va uni tushirish uchun bizga Denver dasturi kerak bo‘ladi. Denver dasturini shaxsiy kompyuterga o‘rnatamiz va uni ishga tushiramiz. Brauzerga kirib,localhost orqali MySQL dasturiy muxiti bilan tanishamiz (2-rasm).

2-рasm. MySQL MBBT muhitining umumiy ko‘rinishi

MySQL MBBT yordamida xodimlarning ma’lumotlar bazasini va kerakli jadvallarni yaratish orqali barcha ma’lumotlarni kiritish imkonini beruvchi bazaviy muhit shakllantiriladi (3-rasm).

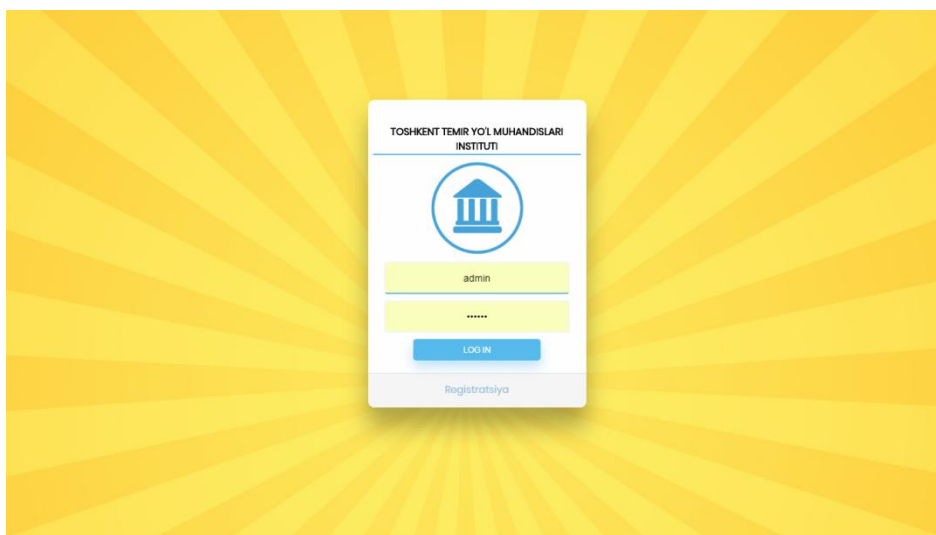

3-рasm. Institut talabarlari bazasini yaratilishi

Talabalar bo‘limi ma’lumotlar bazasi shakllantirildi va undagi jadvallar 4-rasmdagi kabi ko‘rinishda bog‘langan. Bu esa xodimlar haqidagi to‘liq ma’lumotlarni qulay ko‘rinishda saqlash imkonini beradi.

Talabalar ma'lumotlari bazasi bilan ishlovchi dasturni ishga tushirganimizda quyidagi ko'rinish hosil bo'ladi. Bunda, institutning nomi "Toshkent temir yo'l muhandislari instituti" uning rasmiy logotipi va tizimga kirish uchun foydalanuvchining login paroli keltirilgan. Ushbu dastur ma'lumotlar bazasi bilan ishlovchi dastur bo'lib, bir kishi admin tomonidan boshqariladi va institutda 4ta fakultet dekanatlari foydalanishi uchun ruxsat beriladi. Har bir dekanatning tizimga kirish uchun shaxsiy login va paroli mavjud bo'ladi. Talabalarining ma'lumotlari xavfsizligi ta'minlanadi. Quyida INDEX.PHP oynasida tizimga kirish oynasining ko'rinishi keltirilgan.

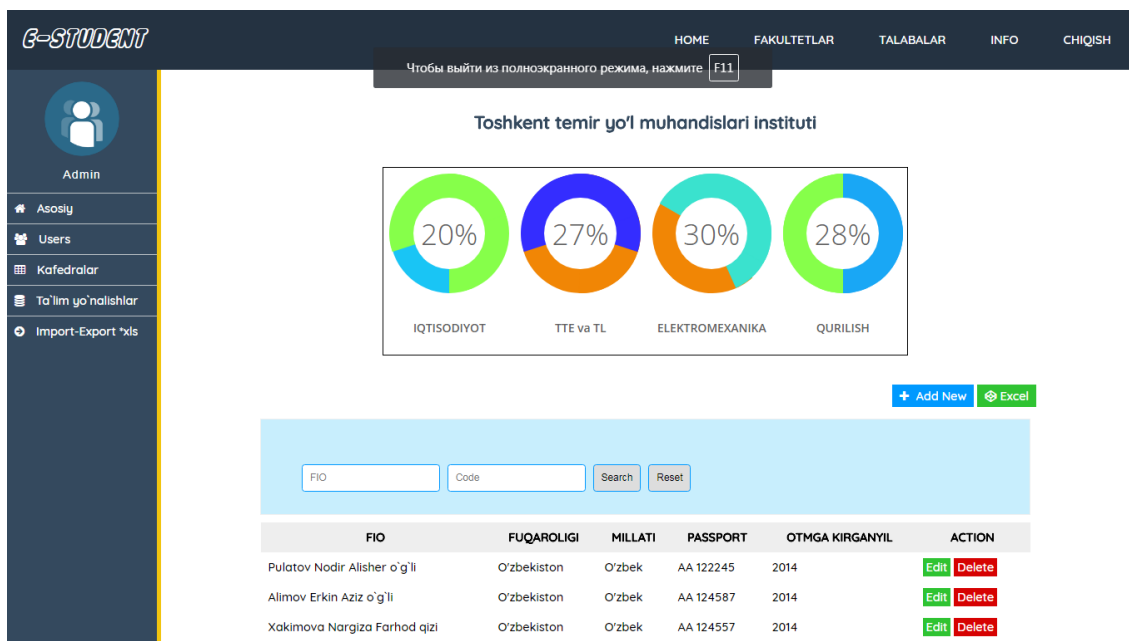
INDEX.PHP

4-rasm. Talabalar ma'lumotlar bazasini boshqaruv tizimiga kirish oynasi

HOME.PHP oynasida foydalanuvchi shaxsiy login va parolini kiritgandan so'ng tizimga kiriladi. Talabalar bazasi bilan ishlash oynasi ochiladi (5-rasm). Ushbu oynada asosiy amallar bajariladi. Birgina [+ Add New](#) Add New menyusi orqali talabalarni umumiy ma'lumotlarini ma'lumotlar bazasiga kiritishimiz mumkin va kerakli ma'lumotlarni [Excel](#) Microsoft office excel dasturida hisobot ko'rinishida yuklab olishimiz mumkin, keraksiz malumotlarni ham o'chirib yuborish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

HOME.PHP

5-rasm.Talabalar ma'lumotlar bazasini asosiy ishchi oynasi

BLOCK-NAV.PHP menyular satri, ushbu menyular satrida Home, Fakultetlar, Talabalar, Info, Chiqish menyulari o'rin egallagan.

Home bu asosiy oyna hisoblanib asosiy vazifani bajaradi.

TABLE . PHP

FIO	FUQAROLIGI	MILLATI	PASSPORT	OTMGA KIRGANYIL	ACTION
Pulatov Nodir Alisher o'g'li	O'zbekiston	O'zbek	AA 122245	2014	Edit Delete
Alimov Erkin Aziz o'g'li	O'zbekiston	O'zbek	AA 124587	2014	Edit Delete
Xakimova Nargiza Farhod qizi	O'zbekiston	O'zbek	AA 124557	2014	Edit Delete
Olimova Nargiza Farhod qizi	O'zbekiston	O'zbek	AA 124587	2014	Edit Delete
Olimov Eldor Aziz o'g'li	O'zbekiston	O'zbek	AA 124587	2014	Edit Delete

6-rasm.Institut talabalar malumot bazasi

Fakultetlar menyusi – ushbu menyuda institut tizimida mavjud bo'lgan, tizimga kirish huquqiga ega fakultetlar boshqaruvchiga ko'rinib turadi.

FACULTY.PHP

FAKULTET	TALABALAR SONI
Iqtisodiyot	1
TTE va TL	3
Elektromexanika	1
Qurilish	1

7-rasm.Fakultet talabalari soni haqida ma'lumot

Talabalar menyusi – ushbu menyuda talabalar ma'lumotlar bazasida qaysi fakultetda qancha nafar talaba bor ekanligi fakultet nomlari bilan birga boshqaruvchiga ko'rinib turadi.

BLOCK-NAV.PHP

8-rasm.Talabalar ma'lumotlar bazasini menyular qatori.

BLOCK-SIDEBAR.PHP bo'limi asosiy oynaning chap qismida joylashgan bo'lib, bir nechta menyularni o'z ichiga oladi.Asosiy, Users, Kafedralar, Ta'lim yo'nalishlari, Import.Export*xls menyulari.

Asosiy – menyusi ham xuddi home singari bir xil vazifani bajaradi, ya'ni asosiy amallarni bajarish oynasi.

Users-ushbu menyuda foydalanishi mumkin bo'lgan foydalanuvchilari ro'yxati keltirilgan.

Kafedralar – bu menyuda oliy ta'lim muassasasida mavjud barcha kafedralar ro'yxati keltirilgan.

DEPART . PHP

E-STUDENT		HOME	FAKULTETLAR	TALABALAR	INFO	CHIQUISH
 Admin	KAFEDRALAR					
	Buhgalteriya hisobi va audit					
	Iqtisodiyot va menejment					
	Ijtimoiy fanlar					
	Temir yo'l transportida axborot tizimlari					
	Tillar					
	Transport logistikasi va servis					
 Asosiy Users Kafedralar Ta'lim yo'nalishlar Import-Export *xls	Elektr aloqa va radio					
	Jismoniy tarbiya va sport					
	Temir yo'l transportida avtomatika va telemexanika					
	Temir yo'ldan foydalanish ishlarini boshqarish					
	Elektr transporti					
	Lokomotivlar va lokomotiv xo'jaligi					

9-rasm.Institutdagi kafedralar ro'yxati

Ta'lim yo'nalishlari – menyusida ham oliy ta'lim muassasida hozirgi kunda faoliyat yuritayotgan kafedralar ro'yxati keltirilgan.

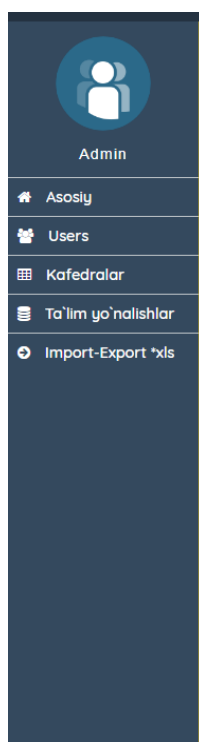
SPECIAL . PHP

E-STUDENT		HOME	FAKULTETLAR	TALABALAR	INFO	CHIQUISH
 Admin	TA'LIM YO'NALISHLAR					
	5111000 - Kasb ta'limi (er usti transport tizimlari va ularning ekspluatatsiyasi)					
	5310600 -Er usti transport tizimlari va ularning ekspluatatsiyasi (temir yo'l transportida)					
	5310700 - Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (temir yo'l transportida)					
	5310200 - Elektr energetika					
	5340200 Bino va inshootlar qurilishi(temir yo'l binolari)					
	5340400 - Muhandislik kommunikatsiyalar qurilishi va montaji (temir yo'l transportida suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlari)					
 Asosiy Users Kafedralar Ta'lim yo'nalishlar Import-Export *xls	5340600 - Transport inshootlarining ekspluatatsiyasi (temir yo'llar)					
	5230100 - Iqtisodiyot (temir yo'l transporti)					
	5230200 - Menejment (temir yo'l transporti)					
	5230900 - Buxgalteriya hisobi va audit (temir yo'l transporti)					

10-rasm.Ta'lim yo'nalishlarining umumiy ko'rinishi

Import.Export*xls - menyusida ma'lumotlar bazasiga boshqaruvchi tomonidan kiritilgan talabalarni ma'lumotlari bazasini excel formatda eksport qiladi va csv formatdagi tayyor talabalar ma'lumotlarini o'zida import qiladi.

BLOCK-SIDEBAR.PHP

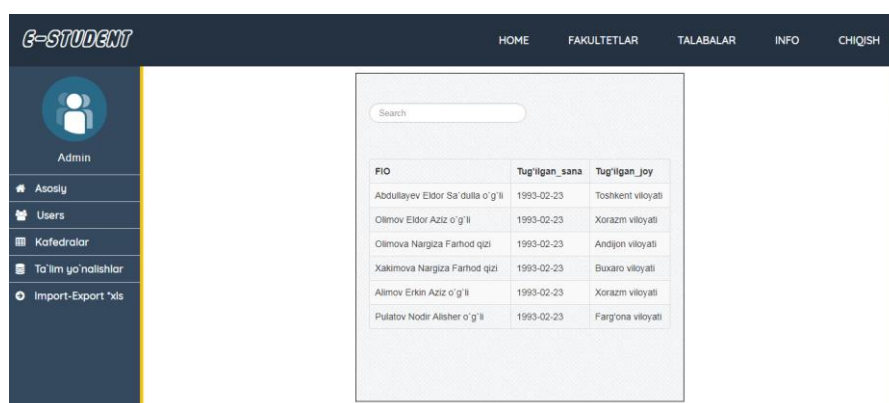

11-rasm.Sidebar-menu

TABLE.PHP qidiruv oynasi – ushbu oynada zarur holatlarda kerakli talabalar ma'lumotlarini izlash imkoniyatiga ega bo'amiz.

TABLE.PHP

SEARCH.PHP

12-rasm.Talaba qidirish tizimi

« O‘zbekiston temir yo‘llari » AJ

Toshkent temir yo‘l muhandislari instituti

« Hayot faoliyati xavfsizligi » kafedrası

Talbaning bitiruv ishini bajarishdagi mehnat muxofazasi bo‘limiga

TOPSHIRIQ

«Iqtisodiyot» fakulteti

AT - 22 talabasi Uralov Nodir Bohadir o‘g‘li

Bitiruv malakaviy ishi mavzusi: “Php dasturlash tili yordamida institute talabalari haqidagi ma’lumotlar bazasini yaratish”

Mehnat muhofazasi qismining mazmuni bitiruv malakaviy ishining mavzusiga bog‘liq bo‘lib, bitiruv malakaviy ishining asosiy rahbari tomonidan tasdiqlanadi.

Topshiriq quyidagi qismlardan iborat:

1. Temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi va mehnat muhofazasi;
2. Loyihalashtirilayotgan hududni mehnat muhofazasi tomonidan tasniflanishi;
3. Bitiruv ishiga berilgan topshiriqqa mos ravishda mehnat sharoitini me‘yorlashtirish uchun aniq vazifani bajarish kerak;

Aniq vazifa: Xavfsizlik tushunchasi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. Toshkent, 1996-y.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida» gi Qonuni. Toshkent, 1993-y.
3. Rahimov O.D. Hayot faoliyati xavfsizligi (Fanniasosiy mazmuni va test savollari to‘plami),Toshkent,1999-u.
4. Rahimov O.D. Mehnatni muhofaza qilish /Ma’ruzalar matnlari to‘plami, P nashri. Oliy ta’limning «Neft va gaz ishi» ta’lim yo‘nalishi uchun. Qarshi, 2003-u.

« HFX » kafedrası maslahatchisi

R.S. Raziqov

IV.XAVFSIZLIK TUSHUNCHASI

4.1-§.Faoliyat xavfsizligini ta'minlash prinsip, usul va vositalari

Xavfsizlikning umumiy nazarayasi strukturasida prinsiplari va usullari evristik va usulubiy ro'l o'ynaydi hamda o'rganilayotgan fan soha bilan bog'langanligi haqida to'la tushuncha beradi.

Prinsiplarning ahamiyati haqida fransuz filosof-materialisti Gelvetsiy (1715-1771)shunday yozgan: "Ayrim prinsipaplarini bilish ayrim omillarni bilmaslikni yengil to'ldiradi".

Xavfsizlikni ta'minlash usuli va prinsiplari boshqa umumiy usullardan farq qilgan holda dialektika va logikaga tegishlidir. Prinsiplar va metodlar ma'lum miqdorda o'zaro bog'liqdir. Xavfsizlikni ta'minlash vositalari keng ma'noda konstruktiv, tashkiliy, iqtisodiy bo'lib, usul va prinsiplarni aniq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Prinsiplar, metodlar va vositalar Xavfsizlikni ta'minlashning logik bosqichlaridir. Ularni tanlash faoliyatining aniq sharoitiga, xavf darajasiga, baxosiga va boshqa ko'rsatkichlarga bog'liq bo'ladi.

Xavfsizlikni ta'minlash o'z ichiga murakkab jarayonni oladi va uni elementar tashkil etuvchilarga, ya'ni dastlabki holatlar, g'oyalar, prinsiplar deb ataluvchilarga bolish mumkin. Prinsip so'zi lotincha so'zdan olingan bo'lib, boshlanish, g'oya, asos demakdir. Ishlab chiqarishning turi, texnologik jarayonlarning afzalliklari, qo'llaniladigan jihozlarning har xilligi bularning hammasi xavfsizlikni ta'minlash prinsiplarining ko'p xilligiga shartlanadi.

Prinsiplar muhim uslubiy ahamiyatga egadir. Xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha to'laqonli profilaktik ish ilmiytekshirish, tajriba-konstruktorlik, loyiha ishlarida, ishlab chiqarish obyektlarini qayta qurish va foydalanish bosqichida faqat ongli ravishda xavfsizlik prinsiplarini hisobga olish bilan amalga oshiriladi.

Prinsiplarning nazariy va amaliy ahamiyati shundan iboratki, ular bizni o'rab olgan dunyodagi xavflar bo'yicha bizlarning bilim darajamizni aniqlaydi va o'z navbatida himoya tadbirlariga va ularni hisoblash usullariga talablar belgilaydi.

Prinsiplarning ahamiyati amaliy jihatidan ham muhimdir: Ular raqobatlashayotgan variantlarni taqqoslab tahlil qilish asosida xavflardan himoyalashning optimal yechimlarini topishga imkon beradi. Prinsiplarning evristik qiymati shundan iboratki, ular mehnat xavfsizligini boshqarishni tashkil qilishda hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Xavfsizlikni ta'minlash prinsipini bir-birini to'ldiruvchi element sifatida o'zaro bog'lanishda qarash muhimdir.

Konkret sharoitlarga bog'liq holda bir va boshqa prinsiplar har xil amalga oshiriladi. Xavfsizlikni ta'minlash prinsiplari ularni amalga oshirish belgilariga qarab shartli ravishda 4 ta sinfga bo'linadi: taxminiy, texnikaviy, tashkiliy va boshqaruv prinsiplari.

Taxminiy prinsiplar o'zida xavfsiz yechimlarni topuvchi yo'nalishni aniqlovchi metodologik va ma'lumot bazasi bolib, xizmat qiluvchi, asos soluvchi g'oyalarni taqdim etadi. Bunga quyidagi prinsiplar kiradi: operatorning aktivligi, faoliyatni gumanlashtirish, strukturani o'zgartirish, operatorni almashtirish, sinflashtirish, xavfni bartaraf qilish va kamaytirish, tizimlilik va boshqalar.

Texnikaviy prinsiplar xavfli omillarning ta'sirini bevosita oldini olishga yo'naltirilgan. Texnik prinsiplar fizik qonunlarni ishlatishga asoslangan. Bunga quyidagilar kiradi: masofadan himoyalash, ekranlashtirish, qattiqligini oshirish, blokirovkalash (yakkalash), vakuumlashtirish, havo kirmaydigan qilish, passiv zveno kiritish, zichlashtirish, flegmatizatsiyalash va yeta olmaslik prinsiplari.

Boshqaruv prinsiplari deb, xavfsizlikni ta'minlash jarayonining alohida bosqich va etaplari orasida o'zaro bog'lanish va munosabatlarni aniqlovchi prinsiplarga aytiladi. Ularga rejali, nazoratli, boshqarmali, majburiyli, qayta aloqali, samarali, javobgarlik, rag'batlantirish, iyerarxik, bir ma'noli, adekvatli prinsiplar kiradi.

Tashkiliy prinsiplarga xavfsizlik maqsadida mehnatni ilmiy tashkil qilish qoidalarini amalga oshiruvchi prinsiplar kiradi. Ularga vaqt bo'yicha himoyalash, ma'lumot berish, rezervlashtirish, normallashtirish, kadrlarni tanlash, ketma-ketlik, ergonomik. mehnatni ratsional tashkil qilish va ziddlik prinsiplari kiradi.

Bir vaqtda ayrim prinsiplar bir nechta sinflarga kiradi. Xavfsizlikni ta'minlash prinsiplari tizimlarni xosil qiladi va bir vaqtning o'zida har bir prinsip nisbatan mustaqillik kashf qiladi.

Xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha to'laqonli profilaktik ish ilmiytekshirish, tajriba-konstruktorlik, loyiha ishlarida, ishlab chiqarish obyektlarini qayta qurish va foydalanish bosqichida faqat ongli ravishda xavfsizlik prinsiplarini hisobga olish bilan amalga oshiriladi.

Prinsiplarning nazariy va amaliy ahamiyati shundan iboratki, ular bizni o'rab olgan dunyodagi xavflar bo'yicha bizlarning bilim darajamizni aniqlaydi va o'z navbatida himoya tadbirlariga va ularni hisoblash usullariga talablar belgilaydi.

Prinsiplarning ahamiyati amaliy jihatidan ham muhimdir: Ular raqobatlashayotgan variantlarni taqqoslab tahlil qilish asosida xavflardan himoyalashning optimal yechimlarini topishga imkon beradi. Prinsiplarning evristik qiymati shundan iboratki, ular mehnat xavfsizligini boshqarishni tashkil qilishda hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Xavfsizlikni ta'minlash prinsipini bir-birini to'ldiruvchi element sifatida o'zaro bog'lanishda qarash muhimdir.

Konkret sharoitlarga bog'liq holda bir va boshqa prinsiplar har xil amalga oshiriladi. Xavfsizlikni ta'minlash prinsiplari ularni amalga oshirish belgilariga qarab shartli ravishda 4 ta sinfga bo'linadi: taxminiy, texnikaviy, tashkiliy va boshqaruv prinsiplari. Ayrim prinsiplarni alohida ko'rib chiqamiz. Har bir ko'rib chiqayotgan prinsipga ta'rif beramiz va misollar keltiramiz.

Tizimlilik prinsipi - shundan iboratki, har qanday hodisa, harakat va obyekt tizimlilik konsepsiyasi bilan quriladi. Sistema so'zi grekcha so'zdan olingan bo'lib, butun, qismlar va birikmalardan tuzilgan demakdir. Tizim deganda elementlar majmuasi tushuniladi, ular orasidagi o'zaro ta'sirlar adekvatik ravishda bir xil natijaga olib keladi. Bunday sistemani aniq tizim deb ataymiz. Agar elementlarning o'zaro ta'siri har xil natijalarga olib kelsa, buni noaniq tizim deyiladi. Tizimning noaniqlik darajasi qancha yuqori bo'lsa, shunga ko'ra har xil natijalar paydo bo'ladi. Tizimdagi noaniqlik uning elementlarini va ular orasidagi

o'zaro ta'sir xarakterini to'liq hisobga olmaslikdan tug'iladi. Tizimning elementlariga moddiy obyektlar hamda ular orasidagi munosabat va aloqalar kiradi.

Misol: Yong'in-fizik hodisa, u quyidagi sharoitlarda paydo bo'ladi: 1) yonuvchi modda; 2) havodagi kislorod miqdori kamida - 14%; 3) o't olish manbayi ma'lum quwatda va yuqoridagi uchta shartda; 4) bo'shliqda; 5) vaqt bo'yicha olib chiqish.

Bu yuqoridagi 5 ta shart bitta tizimni tashkil qiladi. Bularning o'zaro birgalikdagi ta'sirida aniq bir oqibat paydo bo'ladi - yong'in. Yuqoridagi elementlarning loaqal bittasini bartaraf qilish, yong'inning to'htashiga olib keladi, binobarin, berilgan tizimning buzilishiga olib keladi.

Destruksiya prinsipi lotincha bo'lib, buzuvchi degan ma'noni beradi. Uning mohiyati shundan iboratki, bunda xavfli natijaga olib keluvchi tizirn undagi bitta yoki bir necha elementlarni bartaraf qilish bilan buziladi. Destruksiya prinsipi tashkilan ko'rib o'tilgan tizimlilik prinsipiga bog'lik va qisman universal ahamiyatga egadir.

Xavfsizlikni tahlil qilganda oldin tizimlilik prinsipi ishlatiladi, keyin destruksiya prinsipini hisobga olib, tizimning ayrim elementlarini bartaraf qilishga yo'naltirilgan tadbirlar ishlab chiqiladi (istalgan maqsadga olib keluvchi).

Xavflarni bartaraf qilish prinsipi - o'z ichiga texnologiyalarni o'zgartirish, xavfli narsani xavfsiziga almashtirish, xavfsiz jihozlarnif qo'llash, mehnatni ilmiy tashkil qilish va vositalarni takomillashtirish bilan xavfli va zararli omillar bartaraf qilinadi. Bu prinsip o'zining mazmuni bilan juda ilg'or va amalga oshirish shakli bilan juda ko'pdir. Misol: Ko'pchilik texnologik jarayonlarni olib borganda ko'p portlashga xavfli va o'tkir zaharli gazlar yo'q qilinadi. Xavfsizlikni ta'minlash uchun bu gazlarni yig'ish, ishlatish va yo'q qilishga mash'ala qo'llash tizimidan foydalaniladi.

Xavflarni kamaytirish prinsipining mohiyati shunday qarorlarni qo'llashga asoslangan bo'lib, xavfsizlikni oshirishga yo'naltiriladi, lekin talab qilingan

darajada yoki me'yoridagi yutuq amalga oshirilmaydi. Bu prinsip ma'lum ma'noda kompromiss xarakterga egadir.

Misol: Elektr toki urishidan himoyalaniş uchun xavfsiz kuchlanishi (12,24,36 V) qo'llaniladi. Bunday kuchlanishlarda tokdan zararlanishi xavfl kamayadi. Biroq bunday kuchlanishlarni mutlaq xavfsiz deb bo'lmaydi, shunday holatlar ma'lumki, insonlarni tok urishi asosan shunday kuchlanishlar ta'sirida sodir bo'ladi.

Operatorni almashtirish prinsipi shundan iboratki, bunda operatorning vazifasi ishlab chiqarish robotlariga, avtomatik manipulyatorlarga topshiriladi yoki texnologik jarayonni o'zgartirish hisobiga butunlay yo'q.

Informatsiya prinsipi lotincha so'z bo'lib, xabardor qilish, bir narsa haqida qilinadi. Bu ishlovchilarni zararli omillar ta'siridan xalos qiladi, lekin omillarning o'zi yo'q qilinmaydi. ma'lum qilish degan ma'nolarni beradi. Uning mohiyati bir ma'lumotni xizmatchiga yetkazish va uni egallab olish ko'zda tutilgan xavfsizlik darajasini ta'minlaydi. Buni amalga oshirish usullari: o'qitish, instruktajlarni o'tkazish, xavfsizlik rang va belgilarini qo'yish, ogohlantiruvchi yozuvlar va jihozlarni markirovka qilish va hokazo.

Klassifikatsiya prinsipi - bu xavf bilan bog'liq belgilariga qarab obyektlarni sinf va kategoriyalarga bo'lishdan iborat.

Misol: sanitar-himoya zonalarini 5ta sinfga, yong'in-portlash xavfi bo'yicha ishlab chiqarish binolarining A,B,V,G,D kategoriyalarga bolinishi.

Kompensatsiya prinsipi lotincha – to'lash degan so'zini anglatib, ishlovchilarga psixologik va psixofiziologik jarayonlarning buzilgan muvozanatini tiklash uchun beriladigan har turdagi yyengilliklar tushuniladi.

Metod - maqsadga erishish usulidir. Hozirgi qarayotgan holatimizda maqsad xavfsizlikni ta'minlashdir.

Metodlar prinsiplarni konstruktiv va texnikaviy jihatidan haqiqiy borliqda gavdalantrish bilan amalga oshiriladi.

Xavfsizlikni ta'minlash usullarini bilgan holda inson bilan ishlab chiqarish muhiti tavsiflari orasidagi o'zaro ta'sirlarni kelishtirish mumkin, ya'ni ma'lum xavfsizlik darajasiga erishish mumkin.

Xavfsizlik usullarini o'rganishdan oldin, biz quyidagi yangi tushunchalarni kiritamiz. Ko'rilayotgan faoliyat jarayonida insonning turgan joyi gomosfera deyiladi.

Har doim va davriy ravishda sodir bo'lib turadigan xavflijoy sfera deyiladi.

Bu sferalarni xavfsizlik nuqtayi nazardan qo'shish mumkin emas.

Xavfsizlikni ta'minlash usullari 3 xil turga bo'linadi:

A -metodi, gomosfera bilan noksosferani bir-biridan joy yoki vaqt jihatidan ajratish usuli. Bu usul ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, jihozlarni masofadan boshqarish, manipulyator va robotlarni qo'llash bilan amalga oshiriladi.

B -metodi xavfsizlik prinsiplarini qo'llab, xavflarni yo'q qilish va noksosferani (ishlab chiqarish muhitini) normallashtirish, hamda noksosfera tavsiflarini inson tavsiflariga moslashtirishga asoslanadi. Bu usul insonlarni shovqin, chang, gaz, jarohatlanish va hokazo xavfli omillardan himoya qilishga qaratilgan tadbirlar majmuasi hamda qisman xavfsiz texnikani yaratish bilan amalga oshiriladi. Agar A va B metodlarni qo'llash bilan talab qilingan xavfsizlik darajasiga erishish ta'minlanmaganda, V - metod qollaniladi. V -metodi, tegishlicha himoya vositalari yordamida insonlarning himoyalani sh xususiyatlarini oshirishga hamda insonni noksosferaga moslashtirishga asoslangan.

Bu usul kasbiy tanlash, o'qitish, instruksiylar berish, psixologik ta'sir qilish va shaxsiy himoya vositalarini qo'llash bilan amalga oshiriladi. Vmetodni amalga oshirishda noksosfera tavsiflarini o'zgartirish uchun har xil vositalar qo'llaniladi.

Real sharoitlarda yuqorida keltirilgan usullarning bittasi yordamida zarur xavfsizlik darajasini har doim ta'minlash mumkin bo'lmaydi. Bunday holatlarda yuqorida keltirilgan usullar majmuasini qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ishlovchilarga zararli va xavfli ishlab chiqarish omillarining ta'sirini kamaytirish yoki oldini olish uchun himoya vositalari qo'llaniladi.

Ishlovchilarning himoya vositalari inson organizmiga eng ma'qul sharoitlarni xosil qilishi va quyidagilarni ta'minlashi lozim:

- ish zonasidan xavfli va zararli narsalar hamda materiallarni uzoqlashtirish yoki haydash;

- zararli omillar miqdorini belgilangan darajadagi sanitar inormagacha kamaytirish;

- ishlovchilarni qabul qilingan texnologiyalar va ish sharoitlarida xamroh bo'lgan zararli va xavfli ishlab chiqarish omillaridan himoya qilish;

- texnologik jarayon buzilganda paydo bo'ladigan salbiy omillardan himoya qilishi lozim.

Himoya vositalarini tanlash har bir alohida holatlarda mehnat xavfsizligi talablariga asosan amalga oshiriladi.

Xavfsizlikni ta'minlash prinsiplari va usullarini gavdalandirishda har xil himoya vositalari qo'llaniladi.

Himoya vositalarining qo'llanilish xarakteri bo'yicha kollektiv himoya vositalari (KHV) va shaxsiy himoya vositalariga (SHHV) bo'linadi. Har biri vazifasiga ko'ra sinflarga bo'linadi.

KHV zararli va xavfli omillarga bog'liq holda: shovqindan, titrashdan, elektrostatik zaryadlardan himoyalash vositalariga sinflanadi. SHHV asosan himoyalanadigan inson a'zosi yoki a'zolar guruhiga qarab: nafas a'zolarini, qo'l, bosh, bet (yuzni), ko'zni va eshitish a'zolarini himoya qilish vositalariga bo'linadi.

KHV texnik tayyorlanishiga qarab quyidagi guruhlariga bo'linadi:

to'siqlar, blokirovkalar, tormozlar, saqlaguvchi moslamalar, yorug'lik va ovoz signallari, xavfsizlik asboblari, signal ranglari, xavfsizlik belgilari, avtomatik nazorat qurilmalari, masofadan boshqarish vositalari, elektr jihozlarini yerga ulash va nollash qurilmalari, shamollatish (ventilyatsiya), yoritish, isitish, sovutish (konditsionerlash), izolyatsiyalash, germetizatsiyalash vositalari kiradi. Shaxsiy himoya vositalariga: gidroizolyatsiya kostyumlari, skafandrlar, protivogazlar, respiratorlar, pnevmoshlemlar, pnevmomaskalar, har xil turdagi maxsus kiyim va poyafzallar, tutgichlar. qo'lqoplar, kaskalar, shlemlar, shapkalar, shlyapalar, shovqinga qarshi shlemlar, quloqqa qo'ygichlar (vkladishlar), himoya

ko'zoynaklari, saqlaguvchi belbog'lar, himoyalovchi dermatologik (kremlar) vositalar va boshqalar kiradi.

Himoya vositalari estetik va ergonomik talablarga javob berishi kerak, alohida, inson faoliyati uchun normal sharoitlarni ta'minlashi lozim. Bir vaqtning o'zida SHHV qo'llashda texnik me'yorlarni hisobga olish kerak, ko'pchilik SHHV ma'him noqulayliklarni keltirib chiqaradi va insonni ish qobiliyatining pasayishiga olib keladi.

Talablarni hisobga olishning yo'qligi, qisman SHHV qo'llashda buzilishning sababchisi bo'ladi. Himoya vositalari himoya va fiziologik ko'rsatkichlari bo'yicha baholanishi kerak.

4.2-§Faoliyat xavfsizligining ergonomik asoslari

Ergonomika ilmiy fan bo'lib, u texnika, psixologiya, fiziologiya va gigiyena fanlarining birikishidan paydo bolgan. Unda anatomiya, biomexanika, toksikologiya, antropometriya va biofizika ifanlarifling ma'lumotlari qo' llaniladi.

Ergonomika mehnat jarayonlarida qulay (optimal) sharoitlarni yaratish maqsadida insonning funksional imkoniyatlarini va afzalliklarini o'rganadi. Bunda mehnat yuqori unumli va ishonchli bo' lad hamda intellektual va flzik rivojlanishga yangi imkoniyatlar ochadi. Boshqacha qilib aytganda, inson tavsiflari bilan muhit tavsiflari o'rtasida ma'lum kelishuvchanlik haqida so'z boradi.

Albatta bunda o'ziga yarasha hayot faoliyati xavfsizligining ayrim masalalari yechiladi. Lekin bu soha bilimlarini bir-biriga tenglashtirmoq to'g'ri kelmaydi. Qisman ergonomika texnikani insonlarga moslashtirishga intiladi, ammo bu masala har doim ham yechilavermaydi.

HFX esa insonni texnikaga moslashtirish muammolarini ko'radi.

Ergonomika - bu mehnat qonuniyatlari va ishchi jarayonlar haqidagi fandir. Ergonomika tushunchasi grekcha- ish va qonun degan so'zlardan kelib chiqqandir.

Ergonomika so'zini birinchi bo'lib, 1875- yili o'zining "Ergonomika jihatilari, ya'ni mehnat haqidagi fan" degan ishida polyak olimi Yastshembovskiy taklif qilgan.

Yangi ilmiy fanni yaratish g'oyasi boshida 1921 yilda sobiq ittifoq olimlari Bexterev V.M. va Myasnitsev V.N.lar uni “egologiya” keyin “ergonologiya” deb atashni taklif qilishgan.

1949 yilda Angliyada yangi ilmiy fanni yaratish uchun fanning har xil sohalaridan bir guruh mutaxassislar birikkanlarida ergonomika tushunchasi qabul qilindi. Bu tushuncha asta-sekin keng tarqala boshladi, nainki u bilan birgalikda boshqa ta'riflar ham ishlatilib kelindi; misol: inson injeneriyasi, injenerlik psixologiyasi, inson-mashina tizimida izlash, inson omillari kabi tushunchalar.

Ergonomika texnika rivojlanishining ma'lum etapi (bosqichi)da paydo bo'lgan bo' lib, ishlab chiqarishda muhim muammolarni yechishda zarur shart-sharoitdir. Yangi jihoz va unga to'g'ri kelgan ishlab chiqarish muhitini loyihalashda sodir bo'ladigan ko'pchilik savollarni faqat soglom fikr asosida yechish mumkin bo'lmaganda, ergonomikaga murojaat qilinadi.

Ayrim yangi mashinalar namunasini sinash va foydalanish, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish natijasida konstruktor va muhandislarimiz shunga ishonadilarki, inson organizmisiz mashinalarga bo'lgan ilmiy asoslangan talablar, balki eng takomillashgan texnik yechimlar ham yetarsiz darajada samaralidir. Bu shunday bir tushunchaki, mashinalarning konstruksiyasi insonning funksional ehtiyojlariga mos kelmasligidir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ushbu bitiruv malakaviy ishida PHP dasturlash tilidan va MySQL ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimidan foydalangan holda institutdagi talabalar ma'lumotlari bazasi bilan ishlovchi dastur yaratdim. Bunda menga institutda Mutimediya texnologiyalari va ma'lumotlar ombori va bilimlar banki fanlaridan olgan bilimlarim yordam berdi.

Talabalarga oid ma'lumotlar bazasi bilan ishlovchi dastur yaratishda quyidagi ishlarni amalga oshirdim:

- Institutdagi talabalar bo'limi ish jarayonini o'rgandim;
- Talabalar bo'limi maqsad va vazifalarini o'rganib chiqdim;
- PHPdasturlash tili haqidagi bilimlarimni takrorladim;
- Serverlar(Denwerserveri)gaoid bir qator qo'shimcha ma'lumotlarga ega bo'ldim;
- MySQLma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi bilan ishlash bo'yicha shaxsiy malakamni oshirdim;
- Bular asosida institut talabalar ma'lumotlari bazasini va foydalanuvchi uchun sodda va qulay bo'lgan dastur interfeysini yaratdim;

Dasturni yaratishda zamonaviy dizayn va web texnologiyalardan foydalanishga va eng asosiysi foydalanuvchi uchun qulay va tushunarli bo'lishiga harakat qildim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent. “O‘zbekiston” NMIU, 2017.-29b
2. Xayitmatov O‘.T., Fayzullaev S.X. va boshqalar. Informatika vaaxborot texnologiyalari. – T.: TKTI, 2005y.
3. BabinaV.G., BoltaevA.X. Internet texnologiyalari
4. Alimov S. “PHP davrasida” Toshkent. 2006y.
5. Qosimov S.S. “Axborot texnologiyalari” texnika OO‘YU talabalari uchun o‘quv qo‘llanma – Toshkent. 2006y.
6. Tojiev M., Nigmatov I. Xayot faoliyati xavfsizligi. T.:2012y.
7. www.tashiit.uz
8. www.lex.uz
9. www.ziyonet.uz
10. www.google.uz
11. Uz.wordpress.org

ILOVALAR

```
<?php
ob_start();
session_start();
require_once 'include/dbconnect.php';

// it will never let you open index(login) page if session is set
if ( isset($_SESSION['user'])!="") {
header("Location: include/home.php");
exit;
}

$error = false;

if(isset($_POST['btn-login'])) ) {

// prevent sql injections/ clear user invalid inputs
$email = trim($_POST['email']);
$email = strip_tags($email);
$email = htmlspecialchars($email);

$pass = trim($_POST['pass']);
$pass = strip_tags($pass);
$pass = htmlspecialchars($pass);
// prevent sql injections / clear user invalid inputs

if(empty($email)){
$error = true;
$emailError = "Please enter your email address.";
}

if(empty($pass)){
$error = true;
$passError = "Please enter your password.";
}

// if there's no error, continue to login
if (!$error) {

$password = md5($pass); // password hashing using SHA256

$res=mysql_query("SELECT id_user, login, parol FROM users WHERE login ='$email'");
$row=mysql_fetch_array($res);
$count = mysql_num_rows($res); // if uname/pass correct it returns must be 1 row

if( $count == 1 && $row['parol']==$password) {
$_SESSION['user'] = $row['id_user'];
header("Location: include/home.php");
} else {
$errorMSG = "Incorrect Credentials, Try again...";
}
}
?>
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head>
<title>Diplom.uz</title>
<link rel="stylesheet" href="css/main.css">
</head>
<body>
```

```

<div class="wrapper fadeInDown">
<div id="formContent">
<!-- Tabs Titles -->
<h2 class="active">Toshkent Temiryo'lmuhandislariinstituti</h2>
<!-- Icon -->
<div class="fadeIn first">
<imgsrc="image/icon_social.png" id="icon" alt="User Icon" />
</div>
<!-- Login Form -->
<form method="post" action="<?php echo htmlspecialchars($_SERVER['PHP_SELF']); ?>"
autocomplete="off">
<input type="text" class="fadeIn second" name="email" placeholder="login"
value="<?php echo $email; ?>">
<span><?php echo $emailError; ?></span>
<input type="password" class="fadeIn third" name="pass" placeholder="password">
<input type="submit" name="btn-login" class="fadeIn fourth" value="Log In">
<span><?php echo $passError; ?></span>
<span><?php echo $errMSG; ?></span>
</form>
<!-- Remind Passowrd -->
<div id="formFooter">
<a class="underlineHover" href="include/register.php">Registratsiya</a>
</div>
</div>
</div>
</body>
</html>
<?phpob_end_flush(); ?>

```

HOME.PHP

5-rasm.Talabalar bazasibilanishlashoynasi

```

<?php
ob_start();
session_start();
require_once 'dbconnect.php';
// if session is not set this will redirect to login page
if( !isset($_SESSION['user']) ) {
header("Location: ./index.php");
exit;
}
// select loggedin users detail
$res=mysql_query("SELECT * FROM users WHERE id_user=".$_SESSION['user']);
$userRow=mysql_fetch_array($res);
?>
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head>
<meta charset="UTF-8">
<title>Welcome - <?php echo $userRow['login']; ?></title>
<link rel="stylesheet" href="/css/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="http://fonts.googleapis.com/css?family=Quicksand:500">
<link rel="stylesheet" href="/css/font-awesome.css">
<scriptsrc="http://code.jquery.com/jquery-3.2.1.min.js"></script>
<script type="text/javascript">
$(window).on('scroll',function()
{
if($(window).scrollTop()) {
$('nav').addClass('black');
}
}
else {

```

```

$('nav').removeClass('black');
}
})
</script>
</head>
<body>
<div class="wrapper">

<!-- start nav -->
<?php include('block-nav.php'); ?>
<!-- end nav -->

<!-- start sidebar -->
<?php include('block-sidebar.php'); ?>
<!-- end sidebar -->
<section class="content">
<?php include('table.php'); ?>
</section>
</div>
</body>
</html>
<?phpob_end_flush(); ?>

<?php

//Define your host here.
$hostname = "localhost";
//Define your database username here.
$username = "root";
//Define your database password here.
$password = "";
//Define your database name here.
$dbname = "diplom";
$conn = mysql_connect($hostname, $username, $password);
if (!$conn)
{
die('Could not connect: ' . mysql_error());
}
mysql_select_db($dbname, $conn);

?>

<nav>
<div class="logo">E-STUDENT</div>
<ul>
<?php if($userRow['id_type']==1) { ?>
<li><a href="home.php">Home</a></li>
<li><a href="faculty.php">Fakultetlar</a></li>
<li><a href="search.php">Talabalar</a></li>
<li><a href="setting.php">Info</a></li>
<li><a class="active" href="logout.php?logout">Chiqish</a></li>
<?php } elseif($userRow['id_type']==2) { ?>
<li><a href="home.php">Home</a></li>
<li><a href="faculty.php">Fakultet</a></li>
<li><a href="search.php">Talaba</a></li>
<li><a href="#">Yordam</a></li>
<li><a class="active" href="logout.php?logout">Chiqish</a>
</li>
</ul>
<?php } ?>
</nav>

```

```

<div class="menu">
<div class="avatar">
<imgsrc="/image/avatar.png" alt="">
</div>
<h3><?php echo $userRow['login']; ?></h3>
<ul>
<?php if($userRow['id_type']==1) { ?>
<li><a href="home.php"><span class="fa fa-home"></span>Asosiy</a></li>
<li><a href="users.php"><span class="fa fa-users"></span>Users</a></li>
<li><a href="depart.php"><span class="fa fa-table"></span>Kafedralar</a></li>
<li><a href="special.php"><span class="fa fa-
database"></span>Ta`limyo`nalishlar</a></li>
<li><a href="imex.php"><span class="fa fa-arrow-circle-right"></span>Import-
Export *xls</a></li>
<?php } elseif($userRow['id_type']==2) { ?>
<li><a href="#"><span class="fa fa-home"></span>Asosiy</a></li>
<li><a href="depart.php"><span class="fa fa-users"></span>Kafedra</a>
</li>
<li><a href="special.php"><span class="fa fa-
table"></span>Ta`limyo`nalish</a></li>
<li><a href="#"><span class="fa fa-database"></span>Import baza</a></li>
<li><a href="#"><span class="fa fa-phone"></span>info</a></li>
<?php } ?>
</ul>
</div>
<?php
require_once("perpage.php");
require_once("dbcontroller.php");
$db_handle = new DBController();

$name = "";
$code = "";

$queryCondition = "";
if(!empty($_POST["search"])) {
foreach($_POST["search"] as $k=>$v){
if(!empty($v)) {
$queryCases = array("fio","millati");
if(in_array($k,$queryCases)) {
if(!empty($queryCondition)) {
$queryCondition .= " AND ";
} else {
$queryCondition .= " WHERE";
}
}
}
switch($k) {
case "fio":
$name = $v;
$queryCondition .= "fio LIKE '" . $v . "%'";
break;
case "millati":
$code = $v;
$queryCondition .= "millati LIKE '" . $v . "%'";
break;
}
}
}
}
$orderby = " ORDER BY id_stdesc";
$sql = "SELECT * FROM student " . $queryCondition;
$href = 'home.php';

```

```

$page = 5;
$page = 1;
if(isset($_POST['page'])){
    $page = $_POST['page'];
}
$start = ($page-1)*$perPage;
if($start < 0) $start = 0;

$query = $sql . $orderBy . " limit " . $start . "," . $perPage;
$result = $db_handle->runQuery($query);

if(!empty($result)) {
    $result["perpage"] = showperpage($sql, $perPage, $href);
}
?>

<h2 align="center" class="h2">Toshkent temiryo'lmuhandislariinstituti</h2>
<div style="text-align:right;margin:20px 120px 20px;">
<?php if($userRow['id_type']==1){?>
<center>
<iframe src="donut/index.html" border="0" scrolling="no" width="700px"
height="250px">
</iframe>
</center>
<?php } ?>
<br><br>
<a id="btnAddAction" href="add.php"><span class="fa fa-plus"></span> Add New</a><a
id="btnAddAction1" href="excel/export.php"><span class="fa fa-codepen"></span>
Excel</a>
</div>
<div id="toys-grid">
<form name="frmSearch" method="post" action="home.php">
<div class="search-box">
<p><input type="text" placeholder="FIO" name="search[name]" class="demoInputBox"
value="<?php echo $name; ?>" /><input type="text" placeholder="Code"
name="search[code]" class="demoInputBox" value="<?php echo $code; ?>" /><input
type="submit" name="go" class="btnSearch" value="Search"><input type="reset"
class="btnSearch" value="Reset" onclick="window.location='index.php'"></p>
</div>
<table cellpadding="10" cellspacing="1">
<thead>
<tr>
<th><strong>FIO</strong></th>
<th><strong>Fuqaroligi</strong></th>
<th><strong>Millati</strong></th>
<th><strong>Passport</strong></th>
<th><strong>OTMgakinganyil</strong></th>
<th><strong>Action</strong></th>
</tr>
</thead>
<tbody>
<?php
foreach($result as $k=>$v) {
if(is_numeric($k)) {
?>
<tr>
<td><?php echo $result[$k]["fio"]; ?></td>
<td><?php echo $result[$k]["Fuqaroligi"]; ?></td>
<td><?php echo $result[$k]["millati"]; ?></td>
<td><?php echo $result[$k]["pass_seria"]; ?></td>

```

```

<td><?php echo $result[$k]["otm_yil"]; ?></td>
<td>
<a class="btnEditAction" href="edit.php?id=<?php echo $result[$k]["id_st"];
?>">Edit</a><a class="btnDeleteAction" href="delete.php?action=delete&id=<?php echo
$result[$k]["id_st"]; ?>">Delete</a>
</td>
</tr>
<?php
}
}
if(isset($result["perpage"])) {
?>
<tr>
<td colspan="6" align="right"><?php echo $result["perpage"]; ?></td>
</tr>
<?php } ?>
<tbody>
</table>
</form>
</div>
<?php
ob_start();
session_start();
require_once 'dbconnect.php';
// if session is not set this will redirect to login page
if( !isset($_SESSION['user']) ) {
header("Location: ./index.php");
exit;
}
// select loggedin users detail
$res=mysql_query("SELECT * FROM users WHERE id_user=".$_SESSION['user']);
$userRow=mysql_fetch_array($res);
?>
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head>
<meta charset="UTF-8">
<title>Welcome - <?php echo $userRow['login']; ?></title>
<link rel="stylesheet" href="/css/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="js/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="http://fonts.googleapis.com/css?family=Quicksand:500">
<link rel="stylesheet" href="/css/font-awesome.css">
<scriptsrc="http://code.jquery.com/jquery-3.2.1.min.js"></script>
<script type="text/javascript">
$(window).on('scroll',function()
{
if($(window).scrollTop()) {
$('nav').addClass('black');
}
else {
$('nav').removeClass('black');
}
})
</script>
</head>
<body>
<div class="wrapper">
<!-- start nav -->
<?php include('block-nav.php'); ?>
<!-- end nav -->
<!-- start sidebar -->

```

```

<?php include('block-sidebar.php'); ?>
<!-- end sidebar -->
<section class="content">
<div> <table class="f1">
<?php if($userRow['id_type']==1) { ?>
<tr><th><h3>FAKULTET</h3></th>
<th><h3>TALABALAR SONI</h3></th>
</tr> <?php
$result = mysql_query("SELECT fakultet.fakultet,COUNT('student.id_fl')
FROM fakultet, student, users WHERE users.id_fl = fakultet.id_fl
AND fakultet.id_fl = student.id_fl GROUP BY student.id_fl");
while($data = mysql_fetch_array($result)){
echo '<tr><td>'.$data[0].</td>
<td>'.$data[1].</td></tr>';}
<?php } elseif($userRow['id_type']==2) { ?> <tr> <thcolspan="2">
<?php $result = mysql_query("SELECT fakultet.fakultet FROM fakultet,users WHERE
fakultet.id_fl = users.id_fl AND users.id_fl = '$userRow[id_fl]'");
$data = mysql_fetch_array($result);
echo '<h3>'.$data[0].</h3>';?></th></tr><tr><td>Talabalarsoni</td><?php
$result = mysql_query("SELECT COUNT('student.id_fl') FROM fakultet, student, users
WHERE users.id_fl = fakultet.id_fl AND fakultet.id_fl = student.id_fl AND users.id_fl
='$userRow[id_fl]'");
$data = mysql_fetch_array($result);echo '<td>'.$data[0].</td>'; ?></tr><?php }
?></table></div></section></div></body></html><?phpob_end_flush(); ?>
<?php
ob_start();
session_start();
require_once 'dbconnect.php';
// if session is not set this will redirect to login page
if( !isset($_SESSION['user']) ) {
header("Location: ./index.php");
exit;
}
// select loggedin users detail
$res=mysql_query("SELECT * FROM users WHERE id_user=".$_SESSION['user']);
$userRow=mysql_fetch_array($res);
?><!DOCTYPE html>
<html lang="en"><head><meta charset="UTF-8">
<title>Welcome - <?php echo $userRow['login']; ?></title>
<link rel="stylesheet" href="/css/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="js/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="http://fonts.googleapis.com/css?family=Quicksand:500">
<link rel="stylesheet" href="/css/font-awesome.css">
<scriptsrc="http://code.jquery.com/jquery-3.2.1.min.js"></script>
<script type="text/javascript">
$(window).on('scroll',function()
{
if($(window).scrollTop()) {
$('nav').addClass('black');
}
else {
$('nav').removeClass('black');
}
})
</script></head><body><div class="wrapper">
<!-- start nav --><?php include('block-nav.php'); ?><!-- end nav -->
<!-- start sidebar -->
<?php include('block-sidebar.php'); ?>
<!-- end sidebar -->
<section class="content">
<center><iframe src="/www/index.php" width=500px
height=500px></iframe></center></section></div></body></html><?phpob_end_flush();?>

```

```

<?php
ob_start();
session_start();
require_once 'dbconnect.php';
// if session is not set this will redirect to login page
if( !isset($_SESSION['user']) ) {
header("Location: ./index.php");
exit;
}
selectloggedin users detail
$res=mysql_query("SELECT * FROM users WHERE id_user=".$_SESSION['user']);
$userRow=mysql_fetch_array($res);
?>
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head>
<meta charset="UTF-8">
<title>Welcome - <?php echo $userRow['login']; ?></title>
<link rel="stylesheet" href="/css/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="js/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="http://fonts.googleapis.com/css?family=Quicksand:500">
<link rel="stylesheet" href="/css/font-awesome.css">
<scriptsrc="http://code.jquery.com/jquery-3.2.1.min.js"></script>
<script type="text/javascript">
$(window).on('scroll',function()
{
if($(window).scrollTop()) {
$('nav').addClass('black'); }
else {
$('nav').removeClass('black');}})
</script>
</head>
<body>
<div class="wrapper">
<!-- start nav -->
<?php include('block-nav.php'); ?>
<!-- end nav -->
<!-- start sidebar -->
<?php include('block-sidebar.php'); ?>
<!-- end sidebar -->
<section class="content">
<table class="f1">
<?php if($userRow['id_type']==1) { ?>
<tr><th><h3>KAFEDRALAR</h3></th></tr>
<?php $result = mysql_query("SELECT kafedra.kafedra FROM kafedra");
while($data = mysql_fetch_array($result)){echo '<tr><td>'.$data[0].</td></tr>';
}}>
<?php } elseif($userRow['id_type']==2) { ?>
<tr><th><h3>KAFEDRALAR</h3></th></tr>
<?php
$result = mysql_query("SELECT kafedra.kafedra FROM kafedra, users, fakultet
WHERE users.id_f1 = fakultet.id_f1 AND fakultet.id_f1 = kafedra.id_f1 AND users.id_f1
= '$userRow[id_f1]'"); while($data = mysql_fetch_array($result))
{ echo '<tr><td>'.$data[0].</td></tr>'; }
?><?php } ?>
</table>
</section>
</div>
</body>
</html>
<?phpob_end_flush();?>

```

```

<?php
ob_start();
session_start();
require_once 'dbconnect.php';
// if session is not set this will redirect to login page
if( !isset($_SESSION['user']) ) {
header("Location: ./index.php");
exit;
}
// select loggedin users detail
$res=mysql_query("SELECT * FROM users WHERE id_user=".$_SESSION['user']);
$userRow=mysql_fetch_array($res);
?>
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head><meta charset="UTF-8">
<title>Welcome - <?php echo $userRow['login']; ?></title>
<link rel="stylesheet" href="/css/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="js/style.css"/>
<link rel="stylesheet" href="http://fonts.googleapis.com/css?family=Quicksand:500">
<link rel="stylesheet" href="/css/font-awesome.css">
<scriptsrc="http://code.jquery.com/jquery-3.2.1.min.js"></script>
<script type="text/javascript">
$(window).on('scroll',function(){if($(window).scrollTop()) {
$('nav').addClass('black');}else {
$('nav').removeClass('black');}})</script>
</head><body>
<div class="wrapper">
<!-- start nav -->
<?php include('block-nav.php'); ?>
<!-- end nav -->
<!-- start sidebar -->
<?php include('block-sidebar.php'); ?>
<!-- end sidebar -->
<section class="content">
<table class="fl">
<?php if($userRow['id_type']==1) { ?>
<tr>
<th>
<h3>TA'LIM YO'NALISHLAR</h3>
</th>
</tr>
<?php
$result = mysql_query("SELECT special.special
FROM special");
while($data = mysql_fetch_array($result)){
echo '<tr><td>'.$data[0].'</td></tr>';
}
?>

<?php } elseif($userRow['id_type']==2) { ?>
<tr>
<th>
<h3>TA'LIM YO'NALISHLAR</h3>
</th>
</tr>
<?php
$result = mysql_query("SELECT special.special
FROM special, users, fakultet
WHERE users.id_fl = fakultet.id_fl
AND fakultet.id_fl = special.id_fl

```

```

AND users.id_fl = '$userRow[id_fl]'");
while($data = mysql_fetch_array($result)){
echo '<tr><td>'.$data[0].'</td></tr>';
}
?>
<?php } ?>
</table>
</section>
</div>
</body>
</html>
<?phpob_end_flush(); ?>

```